

วิเคราะห์หน่วยที่ในบทละครสั้นสกฤต

นักเขียนบทละครสั้นสกฤตใช้ศิลปะอันประณีตบรรจง ในการเขียนนวนิยาย ทั้งนี้เพราะนวนิยายที่เป็นบทสรรเสริญเทพเจ้า และอำมาตย์พร กิ่งไถ่กล่าวมาแล้ว ในบทที่ ๒ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์หน่วยที่ในบทละครสั้นสกฤต ๑๖ เรื่อง ในค่านรูปแบบและเนื้อหาต่อไปนี้

รูปแบบของฉันท์ในนวนิยาย

กิ่งไถ่กล่าวแล้วในบทที่ ๒ ว่า นวนิยายที่แต่งเป็นคำร้อยกรองที่ไพเราะ ในบทละครสั้นสกฤตทั้ง ๑๖ เรื่อง กวีทั้งหลายแต่งนวนิยายฉันท์ทั้ง ๒ ประเภท คือ ฉันท์วรรณพฤกษ และมาตราพฤกษ ซึ่งผู้วิจัยจะแยกกล่าวดังนี้

ก. ฉันท์วรรณพฤกษ (วรรณพฤกษ) ฉันท์วรรณพฤกษที่ปรากฏในบทนวนิยาย ในบทละครสั้นสกฤตมีจำนวนพยางค์ในแต่ละบาทมากที่สุด ๒๑ พยางค์ น้อยที่สุด ๘ พยางค์ ฉันท์วรรณพฤกษที่พบมากที่สุด เป็นฉันท์สมบาท (สมบาท) คือฉันท์แต่ละบทประกอบด้วยบาทที่มีจำนวนพยางค์และตำแหน่งครุ ลหุ เหมือนกันทั้ง ๔ บาท ส่วนฉันท์ที่มีจำนวนพยางค์และตำแหน่งครุ ลหุ เหมือนกันในบาทที่หรือในบาทคู่ คือ อรรธสมบาท (อรรธสมบาท) มีปรากฏเพียงบทเดียว นอกจากนี้ยังมี ฉันท์ผสม ระหว่างการพูดวิกริทธิฉันท์ กับ สรรคฉันท์ อีกบทหนึ่ง ฉันท์ผสมในที่นี้หมายถึงฉันท์ที่ประกอบด้วยฉันท์ ๒ ชนิด ภายในบทเดียว ผู้วิจัยจะกล่าวถึงฉันท์วรรณพฤกษตามลำดับจำนวนพยางค์ในแต่ละบาท จากมากไปหาน้อยดังนี้

พระนามซึ่งเป็นที่มาแห่งความรุ่งเรืองที่ขจัดบาปในกลียุคที่เป็นชีวิตใน
หมูกนที เป็นระเบียบของนूपารณากวามหลุดพ้นผู้จากไปแล้ว เพื่อความบรรล
ถึงความสุขอันสูงสุดทันที เป็นแหล่งสงบแหล่งเดียว เป็นเครื่องกลั่นกรองบรรดา
ถ้อยคำที่ประเสริฐและบริสุทธิ์ของเหล่ากวี เป็นเมล็ดพืชของต้นไม้แห่งธรรม ขอให้
พระนามของพระรามจงพร้อมที่จะประทานสวัสดิภาพแก่ท่านทั้งหลาย (๑.๘)

ฉันท์ชนิดนี้ยังปรากฏในบทนานที่ของบทละครอีกหลายเรื่อง^๑ ได้แก่

๑. มฤจฉกฏิกา (๑.๑)
๒. อภิษยานศกุนตลา (๑.๑)
๓. มาลวิกาคณิมิตร (๑.๑)
๔. รัตนาวลี (๑.๓/๒)
๕. ปริยทรรศิกา (๑.๒)
๖. นาคานันตะ (๑.๒)
๗. มาลคีมาธวะ (๑.๑)
๘. มุทรรากษส (๑.๑, ๑.๒)
๙. เวณีสัมหาระ (๑.๓)
๑๐. จันทเกาศิกา (๑.๑)
๑๑. มหานาฏกะ (๑.๑, ๑.๒, ๑.๕)

^๑ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๑๒๔ - ๑๓๖.

๑.๒ นันท์ ๑๕ ที่พบในบทนาถที่ คือ ศารทูลวิกริทธิคณันท์
 (ศารทูลวิกริทธิค) ซึ่งนับทละ ๘ บาท บาทละ ๑๕ พยางค์ พยางค์ที่ ๑,
 ๒, ๓, ๔, ๕, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๖, ๑๗ และ ๑๘ เป็นครุ^๑ มีคณะ แขน และ
 ขวงหยุดในการอ่าน (๑๒/๗) ดังนี้

คณะ   มะ   สะ   ชะ   สะ   ตะ   ตะ   ก
 แขน   - - -   - - -   - - - - - / - - -   - - -   - - -   -^๒

ตัวอย่างที่ปรากฏในฉันทบทที่ ๒ ในบทละครเรื่องรัตนาวลี^๓ คือ

āutsukyena kṛtatvarā sahabhuvā vyāvartamānā hriyā
 tais tair bandhuvadhūjanasya vacanāir nītābhimukhyam punah/
 drstvāgre varamāttasādhvasarasā gaurī nave saṅgame
 samrohatpulākā hareṇa hasatā śliṣṭā śivāyāstu vah//1.2//

ขอให้พระนางเคารีจึงประทานความสุขสวัสดิ์แก่ท่านทั้งหลาย พระนาง
 เคารีผู้เร่ร่อนอยู่ควายความกระวนกระวายใจ และหันกลับมาเพราะความละอายที่
 มีมาแต่กำเนิด เนื่องจากคำเกลียดกล่อมทั้งหลายของเพื่อนสาว พระนางเคารี
 ก็ถูกนำไปหา (พระศิวะ) แลเห็นพระองค์อยู่ต่อพระพักตร์ก็รู้สึกหวาดหวั่นในการ

^๑ Nāt. XVI. 91 - 92, I : 64.

^๒ Moreshwar Ramchandra Kale, A Higher Sanskrit Grammar,

Appendix II, p. 19.

^๓ Sri Harsa Deva, Ratnāvali, edited by M.R. Kāle,

(Bombay : Bookseller's Publishing Co., 1962), 1.1.

พบกันเป็นครั้งแรก และมีวนดุจชั้นเมื่อถูกพระทีระผู้ทรงพระสรวยลอบู่ตระกองกอด
(๑.๒)

ฉันท์ชนิดนี้เป็นที่นิยมใช้แต่งบทนานที่กันมากพอ ๆ กับสรีกษราฉันท์
จึงปรากฏในบทนานที่ของบทละครอีกหลายเรื่อง คือ^๑

๑. วิกรโหมราที (๑.๑)
๒. รัตนาวดี (๑.๑, ๑.๒, ๓/๑)
๓. ปริยทรรศิกา (๑.๑)
๔. นากานันทะ (๑.๑)
๕. มาลตีมาธวะ (๑.๒)
๖. เวณีสัมหาระ (๑.๒)
๗. วิทศาลัญญชีกา (๑.๓)
๘. จันทเกาศิกา (๑.๓)
๙. มหานาฏกะ (๑.๘, ๑.๑๐)
๑๐. ประสันนราฆวะ (๑.๑, ๑.๒, ๑.๓)

๑.๓ ฉันท์ ๑๗ ที่ปรากฏในบทนานที่มี ๒

ก. ศิขรินฉันท์ คือ (ศิขรินี)^๒ ฉันท์ชนิดนี้เป็นฉันท์
สมบาท ประกอบด้วยบาทละ ๑๗ พยางค์ พยางค์ที่ ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๑๒, ๑๓
และพยางค์สุดท้ายเป็นพยางค์ ครุ นอกจากนี้เป็นพยางค์ ลหุ^๒ มีฉนะ แขน และ

^๑ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เดมนี้ หน้า ๑๒๔ - ๑๓๓.

^๒Nāt. XVI. 79, I : 62.

ช่วงหยุดในการอ่าน ๒/๑๑ ดังนี้

กณะ	ยะ	มะ	นะ	สะ	กะ	ลหุ	กร ^๑
แผน	๐	—	—	—	๐	๐	—

บทนาบทที่ใช้นั้นเทคนิคนี้มีเพียงบทเดียวที่ปรากฏในมโหรีเรื่อง เวฬุสัมหาระ
บทที่ ๑^๒

niśiddhāir apy ebhir lulitamakarando madhukarāih
karāir indor antas' churita iva sambhinna mukulah/
vidhattām siddhim no nayanasubhagānasya sadasah
prakīrṇaḥ puṣpānām hari caranayor aṅjalir ayam//1.1//

ขอให้กอบกอกไม้ที่ไปรอยไปแทบพระบาททั้งสองของพระศรี จงช่วยประทาน
ความสำเร็จเป็นขวัญตาแก่ท่านผู้ชมของเรา กอบกอกไม้ที่มีน้ำหวานที่ผึ้งทั้งหลายนั้น
ลิ้มเลียแล้วเมวจะถูกก็กั๊กัน กอบกอกไม้ที่มีกอกกุ่มณดินแดนสพรังประจักษ์แสงจันทร์
แฝงอยู่ภายใน (๑:๑)

ข. ทริณันท์ (ทริณ) มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า "วฤษภ เจษฏิกะ"^๓
ประกอบด้วยกร ๘ พยางค์ และลหุ ๘ พยางค์ รวมบาทละ ๑๖ พยางค์ มีกณะ แผน

^๑Moreshwar Ramchandra Kale, A Higher Sanskrit Grammar,
Appendix II. p. 17.

^๒Bhatta Nārāyaṇa, Venīsamhāranātakaḥ, Translated,
by Sourindro Mohan Tagore. (Calcutta : G Bose & Co. Stanhope
Press, 1880), 1.1, p. 1.

^๓Nāt. . XVI, 81, 1: 62.

และช่วงหยุดในการอ่าน ๒/๔/๗ ดังนี้

คณะ   นะ   สะ   มะ   ระ   สะ   ลหุ   ครุ^๑
แผน   ๐ ๐ ๐ ๐ - /   - - - - / ๐ -   ๐ ๐ -   ๐ -

ตัวอย่างหรือฉันทมีในบทละครเรื่อง ฉันทเกาแก้ว^๒

arunānayanam sabhrūbhaṅgam dara-sphuritādharām
sutanu!śasīnah klistām kāntim karotu tavānanam/
kṛtamanunayāih kopo'yam te manasvini!varddhatām
iti geditayāsliṣṭo devyā śivāyo śivo'stu vah//1.2//

พระศิวะผู้ขึ้นพระเทวีกอด ครัสว่า "โอรานางผู้มอบบาง ขอให้พัศครของ
เจ้าที่มีนัยนตาแดง คิวขมวอก และริมฝีปากล่างสันเผยอ จงทำให้ความงามของ
พระจันทร์เสร์ราทมอง โอรานางผู้แสนงอน พอกันทีสำหรับกรเอาใจ ขอให้ความ
โกรธของเจ้าจงเพิ่มขึ้นเถิด" ขอให้พระศิวะจงประทานความสงบสุขแก่ท่าน
ทั้งหลาย (๑.๒)

๑.๔ ฉันท ๑๕ ชื่อ มาลินี (มาลินี) ภรตมุณีเรียก
ฉันทชนิดนี้ว่า ฉันทนานทีมุขี หรือ ฉันทมาลินีแบบที่ ๑ เป็นฉันทสมบาท บาทหนึ่ง ๆ
ประกอบด้วยพยางค์ ๑๕ พยางค์ ๒ พยางค์แรก พยางค์ที่ ๑๐ และพยางค์ที่ ๑๓

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ Moreshvar Ramchandra Kale, The Higher Sanskrit Grammar, Appendix II, p. 18.

^๒ Ksemīśvara, Candakāuśikānāṭakan, (Rāmāyana-Yantre-Mudritam ham, 1884), 1.1.

เป็นลหุ พยางค์ที่เหลือนอกจากนี้เป็นพยางค์ กรุ มีคณะ แขน และช่วงหยุด
ในการอ่าน ๘/๗ ดังนี้

คณะ   นะ   นะ   มะ   ยะ   ยะ^๒
แขน   ๐๐๐   ๐๐๐   - - / -   ๐ - -   ๐ - -

มาลินีฉันทน์ปรากฏในบทนานทิมทเคียว คือ ฉันทบทที่ ๑ ในบทละคร
เรื่อง "วิทศาลัญชิกา"^๓ ก็

kulagurur abalanām kelidīksāpradāne
paramasuhrdanango rohini vallabhasya /
api kusumaprsatkair devadevasya jetā
jayati suratalīlā nātikāsūtradhārah //1.1//

ขอให้พระกามเทพ (อนงุต) กุลกูร ผู้สอนเรื่องการเล่นที่เกี่ยวกับความรัก
แก่หนุ่มสาวทั้งหลาย (พระกามเทพ) ผู้เป็นยอดมิตรของผู้เป็นที่รักของโรหิตี
(พระจันทร์) ผู้พิชิตเทพของหมู่เทพ (พระคีระ) ค่ายบุษปศรทั้งหลาย ผู้เป็น
สุทรธาระของนาฏิก้า^๔ ที่เต็มไปค่ายความอภิรมย์ จงมีชัย (๑.๑)

^๑ Nat. : XVI. 5, 73, 1: 52, 61.

^๒ Moreshwar Ramchandra Kale, A Higher Sanskrit Grammar, Appendix II, p. 14.

^๓ Rajasekhara, Viddhasālabhanjikā, edited by Keshava rāoji-Godbole, (Poona : Arya-Bhushana, 1886), I.I.

^๔ ดูคำอธิบายในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๘๖

^๕ นาฏิก้า เป็นละครรูปกะชนิดหนึ่ง ดู Dhanamjaya, The Dāsarupa. III. 46. p. 95.

๑.๕ ฉันท์ ๑๔ คือ วัตันตติลล (วสนนตติลล) เป็นฉันท์สมบาท
 บาทหนึ่งประกอบด้วย ๒ พยางค์แรก พยางค์ที่ ๔ พยางค์ที่ ๘ พยางค์ที่ ๑๑
 พยางค์ที่ ๑๓ และพยางค์สุดท้ายเป็น ครุ นอกจากนี้เป็นพยางค์ ลหุ ทั้งหมด
 รวมพยางค์ในบาท ๆ ละ ๑๔ พยางค์ มีคณะ แขน และช่วงหยุดในการอ่าน ๘/๖
 ดังนี้

คณะ	ตะ	กะ	ชะ	ชะ	กรุ	กรุ ^๒
แขน	—	—	—	—	—	—

มีบทเดียวที่ใช้ฉันท์ชนิดนี้คือ นานที่ บทที่ ๗ ของบทละครเรื่อง มหานาฏกะ^๑

คือ

śrīrāmacandra bhuvi-vis trtakīrtticandra
 smerāsyacandraraṅganī cara padmacandra /
 vyānandacandraraṅghuṅgam-śasamudracandra
 sītāmanah kumudacandra namonamas te //1.7//

ชาแคะศรีรามฉันท์ บัฒฉันท์ พระฉันท์ในหมู่ผู้มีพระเกียรติขจรชยา
 ในปรุที รัชฉันท์ในหมู่พระฉันท์ ผู้มีพระพักตร์เบิกบาน พระฉันท์แห่งความยินดี

^๑ Nāt. XVI. 67, I : 60.

^๒ Moreshwar Ramchandra Kale, A Higher Sanskrit Grammar,
 Appendix II, p. 14.

^๓ Hanumat Mahānetaka, 1.2.

๔ ๓ ฉันท์เป็น kū แต่ผู้วิจัยคิดว่าน่าจะเป็น ku พยางค์สั้น คำว่า
 kumuda ไม่มีความหมายในพจนานุกรม.

พระจันทร์ของพระสมุทรแห่งรฆุวงศ์ พระจันทร์แห่งคอกบัวก้อหทัยของนางสีดา
การนอมนมัสการจงมีแก่พระรามองค์นั้นเถิด (๑.๗)

๑.๖ ฉันท์ ๑๑ ซึ่งปรากฏในบทนาถที่ คือ อุเปนทรวัชรฉันท์
(อุเปนทร-วชฺรา) คือ บทหนึ่งมี ๑๑ พยางค์ พยางค์แรก พยางค์ที่ ๓, ๖,
๗ และ ๙ เป็นพยางค์ ลหุ พยางค์ที่เหลือนอกจากนี้เป็นพยางค์ ครุ^๑ มีคณะ แผน
และช่วงหยุดในการอ่าน ๕/๖ ดังนี้

คณะ	ชะ	ตะ	ชะ	ครุ	ครุ ^๒
แผน	๐-๐	--	/๐	๐-๐	-

มีนาถที่ ๒ บทที่แต่งควยฉันท์ชนิดนี้คือ บทที่ ๔^๓ และบทที่ ๖ ในเรื่อง
มหานาถกะ^๔ ผู้วิจัยจะยกบทที่ ๖ มาเป็นตัวอย่างดังนี้

manobhirāmaṃ, nayanābhirāmaṃ
vacobhirāmaṃ, śravanābhirāmaṃ
sadābhirāmaṃ, satatābhirāmaṃ
vande sadā dāśarathīñ ca rāmaṃ //1.6//

^๑Nāt. : XVI. 33, 1: 55.

^๒Moreshwar Ramchandra Kale, A Higher Sanskrit Grammar,
Appendix II. p. 6.

^๓Hanumat, Mahānāṭaka, 1.4 (ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๓๑)

^๔Hanumat, Mahānāṭaka, 1.6.

ตลอดเวลาเช้า ขอน้อมใจพระราม และโอรสท้าวทศรถ พระผู้ให้
ความยินดีแก่ดวงใจ ดวงตา วาจา และหู พระผู้ให้ความรู้รรมย์อย่างมั่นคง
ตลอดเวลา (๑.๖)

๑.๗ ฉันท ๘ ที่พบในบทนามที่ คือ ฉันทอนุชฎ (อนุชฎ)
บาทหนึ่งมี ๘ พยางค์ ฉันทชนิดนี้เป็นฉันทที่วินิยมแก่กันโดยทั่วไป ตั้งแต่สมัย
มหากาพย์และปุราณะ แต่มีการเปลี่ยนแปลงไปจนทำให้ผิดเพี้ยนไปไ้หลายแบบ
แต่ที่ลงรูปรอยเดียวกันทุกแบบก็คือ บาทหนึ่ง ๆ ต้องมี ๘ พยางค์ และพยางค์ที่ ๕
ของแต่ละบาทต้องเป็นเสียงสั้น ดังแผนผังต่อไปนี้

แผน   ๐ ๐ ๐ ๐ ๐   - - ๐ / ๐ ๐ ๐ ๐ ๐   - ๐   //°

เครื่องหมาย ๐ หมายถึงกร หรือ สหุ ก็ได้

บทนามที่ที่แต่งด้วยฉันทชนิดนี้มีอยู่หลายบท ตัวอย่างเช่น บทนามที่
บทที่ ๑ ของบทละครเรื่อง อุกถกรวิชัย^๒

idam gurubhyah purvebhyo namo vākam prasās mahe
vindema devatām vācam amṛtām ātmanah kalām //1.1//

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

^๑Moreshwar Ramchandra Kale, A Higher Sanskrit
Grammar, Appendix II, p. 3.

^๒Bhavabhūti, Uttara carittem, translated by
Saradaranjan Ray (Calcutta, np., 1924), 1.1.

เราทั้งหลาย กล่าวกันว่ามีการแก้รูปพจนานุกรมทั้งหลาย เพื่อให้เรา
ทั้งหลายได้มควาจา อันเป็นเทวคาที่เป็น ส่วนเสี้ยวของพรหมัน (๑.๑)

นानทีบที่อื่น ๆ ที่แต่งถวายฉันท์อนุชฎนี้ ไก่แก่ นานทีในบทละครต่อไปนี้
คือ^๑

๑. มัจฉณภิกขา (๑.๑)
๒. มหาวีรจิต (๑.๑)
๓. วิชิตาลภยชึกา (๑.๒)

๒. ฉันท์อรรชตมวฤคตะ (อรรชตมวฤคตะ) มีปรากฏในบทนาถที่
ชื่อ ปุษปีตากราณันท์ (ปุษปีตากรา) บาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ ประกอบด้วย
คณะฉันท์ คือ นะ นะ ระ ยะ รวมทั้งหมก ๑๒ พยางค์ บาทที่ ๒ และ
บาทที่ ๔ ประกอบด้วยคณะฉันท์ คือ นะ ชะ ชะ ระ และกร ๑ พยางค์
รวม ๑๓ พยางค์^๒ ดังแผนผังต่อไปนี้^๓

บาทที่ ๑ และบาทที่ ๓	นะ	นะ	ระ	ยะ	
	○○○	○○○	—○—	○—	—
บาทที่ ๒ และบาทที่ ๔	นะ	ชะ	ชะ	ระ	กร
	○○○	○—○	○—○	—○—	—

^๑ ดูที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๑๒๔, ๑๒๗, ๑๒๘.

^๒ Nāt. : XVI. 145, 1: 70.

^๓ Moreshwar Ramchandra Kale, A Higher Sanskrit

การพูด- rāmaṃ lakṣmaṇa-pūrvvajam raghuvaram sītāpatim sundaram
 . วิกิรทิต kākutstham karuṇāmayam guṇanidhim viprapriyam dhārmikam/

สวัคธรา rājendram satyasandham daśerathatenayam syāmalam
 sāntemūrttiṃ
 vandelokābhirāmam raghukulatilakam rāghvam rāvaṇāriṃ//1.5//

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมไหว้พระราม พระเชษฐาของพระลักษมณ์ พระสวามี
 ของพระนางสีดา พระผู้ทรงเป็นเล็กในหมู่นุสับเชื้อสายของท้าวราม พระผู้งามสง่า
 พระผู้สืบเชื้อสายของกกุศสละ พระผู้ทรงกอบปรักววยพระกรรณาเป็นชุมทรัพย์แห่งความดี
 พระผู้ทรงเป็นที่รักของพราหมณ์ ทรงเป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ผู้ทรงธรรม ผู้มีความสัตย์
 เป็นคำมั่นสัญญา พระผู้ทรงเป็นโอรสของท้าวทศรถ พระผู้มีพระกายคล้ำ พระผู้
 เป็นเรือนร่างแห่งความสงบ พระผู้เป็นที่ชื่นชอบของชาวโลก พระผู้เป็นคิลกแห่ง
 รามวงศ์ พระผู้ทรงเป็นนุสับเชื้อสายแห่งท้าวราม (๑.๕)

ข. ฉันทมาตรापद्यत् ฉันทมาตรापद्यत्ในบทนาถของบทละคร

๑๖ เรื่อง ที่ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์มีเพียงชนิดเดียว คือ อารยฉันท (อารย)
 บทหนึ่งมี ๔ บาท ๒ บาทแรก (กริ่งบท) มี ๙^๒ คณะ (แต่ละคณะมี ๔ मात्रा)^๑
 คณะที่ ๒ จะต้องเป็นชะคณะ (๐-๐) ส่วน ๒ บาทหลังมี ๙^๒ คณะ คณะที่ ๒
 มี मात्रาเดียว เป็นพยางค์สั้น (ฉะนั้น ๒ บาทแรกจะมี ๓๐ मात्रา และ ๒ บาทหลัง
 มี ๒๗ मात्रา) ดังตัวอย่างที่พบในนาถที่ บทที่ ๓ ของบทละครเรื่อง มหานาฏกะ
 ดังนี้

^๑ดูคำอธิบาย Arthur A Macdonell., A Sanskrit Grammar,

บาทที่ ๑	แผน	-	o o o o o	o o o	o o o	o o o	o o o	o o o	o o o
	คณะที่	-	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗
									๘
บาทที่ ๒	แผน	-	o o o o o	o o o o o	o o o	o o o	o o o	o o o	o o o
	คณะที่	-	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗
									๘

jayati raghuvaṃṣātilakāḥ, kausalyānandavarddhano rāmaḥ /
 dasavedanenidhanakārī, dāsārathīḥ puṇḍarikākṣaḥ // .13 //

ขอให้พระรามผู้เป็นกษัตริย์แห่งรัฐวงศ์จรงรุ่งเรือง พระรามผู้เป็นพระโอรส
 ของท้าวทศรถ มีดวงเนตรงามดุจดอกบัวปทุมเทริก พระรามผู้เพิ่มพูนความยินดีให้แก่
 พระนางเกาทัณฑ์ ผู้ทรงทำลาบล้างท้าวทศกัณฐ์ (๑.๓)

จากการศึกษานานทีในบทละครสั้นสดุด ผู้วิจัยพบว่า กวีแต่งนานที่ด้วย
 ศาสดาวิกรรติฉันทน์ ชนิดเกี้ยวตลอดทุกบทในเรื่อง ประชันนราชวะ^๑ ส่วนในเรื่อง
มูทรรากษส กวีใช้ สรค์ธราฉันทน์^๒ ทั้ง ๔ บท^๓ นอกจากบทละคร ๒ เรื่องนี้ นานที่
 ที่ปรากฏในบทละครเรื่องอื่น ใช้ฉันทน์ต่างชนิดลละกันไป เช่น เรื่อง มหานาฏกะ
 ปรากฏว่ามีฉันทน์ทั้งวรรณคดี และมาตราพดุดต รวมทั้งหมดถึง ๕ ชนิด ในบทนานที่
 ๔๐ บท ได้แก่ สรค์ธราฉันทน์ ๑๘ บท ศาสดาวิกรรติฉันทน์ ๒ บท วสันตคัลล ๔ บท
 อุเปนทรวัชระ ๘ บท และอารยา ๔ บท^๓ และเรื่อง รัตนาวดี กวีแต่งบทนานที่ ๒๐ บท

^๑ดูภาคผนวก, หน้า ๑๓๖.

^๒ดูภาคผนวก, หน้า ๑๒๘.

^๓ดูภาคผนวก, หน้า ๑๓๑ - ๑๓๒.

ถวายฉันทวรรณ แต่ต่างชนิดกันถึง ๓ ชนิด คือ ๑๒ บทแรกแต่งถวายสารทูลวิกริทธิ-
ฉันท ๔ บทต่อมาแต่งถวายสรีกษราฉันท และ ๔ บทสุดท้ายแต่งถวายอรรธสมบาท
ชื่อ มุขนิภากรฉันท

เท่าที่ผู้วิจัยได้ศึกษาฉันทฉันทที่ใส่แต่งบทนานที่เดาพบว่า ฉันทที่กวี
ใส่แต่งนานที่มากที่สุดคือ สรีกษราฉันท และสารทูลวิกริทธิฉันท ทั้งนี้ผู้วิจัยจะได้
แสดงตารางการไขฉันททั้งนี้กลาง ๆ ที่มีในบทนานที่ของบทละครทั้ง ๑๒ เรื่อง ไว้ใน
ภาคผนวก^๒

ความสั้นยาวของนานที่

นานที่ของบทละครต้นสกุลทุกทั้ง ๑๒ เรื่อง ที่ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์นี้
ถ้ายึดถือเกณฑ์การนับบทนานที่ดังที่ปรากฏในบทที่ ๒ (๑ ใน ๔ ของฉันทบทหนึ่ง
เท่ากับนานที่ ๑ บท) ผู้วิจัยพบว่า บทนานที่ที่มีความยาวนานน้อยที่สุดคือ มีเพียง ๔ บท
เป็นบทนานที่ในบทละครเรื่อง วิกรมโมหรี อภิชฌาน-ศกุนลลว มาลวิกากณมิตร
อุกตรจริต และมหาวิจริต^๓ ส่วนนานที่ที่ยาวที่สุดคือ นานที่ในบทละครเรื่อง
มหานาฏกะ^๔ ซึ่งมีถึง ๔๐ บท นานที่ที่ยาวรองลงมาคือ นานที่มี ๒๐ บท ในบท
ละครเรื่องรัตนาวลี^๕ บทนานที่ที่กวีนิยมแต่งกันโดยทั่วไปมี ๑๒ บท และ ๘ บท
นานที่ที่มีความยาว ๑๒ บท อยู่ในบทละครเรื่องเวณีสัมภเวระ วิเทศาณัญชิกา

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ดูภาคผนวก, หน้า ๑๒๕.
^๒ดูภาคผนวก, หน้า ๑๕๕.
^๓ดูภาคผนวก, หน้า ๑๒๘ - ๑๒๙.
^๔ดูภาคผนวก, หน้า ๑๓๑ - ๑๓๒.
^๕ดูภาคผนวก, หน้า ๑๒๕.

จิตตเกาศิกา และประสันนราสวะ^๑ นานที่ที่มีความยาว ๘ บท อยู่ในบทละคร
เรื่อง มฤจฉกฤทิกา , ปริยทรวศิกา , นาคานันตะ , บาลตีมาสวะ , มูทราวากษส^๒

พยัญชนะและคณะฉันทที่กวีใช้ในงานที่

ตามคติอื่นเคยที่มีความเชื่อว่า พยัญชนะและคณะฉันทที่ต่าง ๆ นั้น บ้างก็
ให้คุณ และบ้างก็ให้โทษ^๓ ผู้วิจัยกล่าวไว้แล้วในบทที่ ๒ ในตอนนี้ผู้วิจัยจะได้
วิเคราะห์หน้าที่ในบทละครทั้ง ๑๒ เรื่องว่า กวีใช้พยัญชนะและคณะฉันทใดบ้าง
ขึ้นต้นบทนาถที่

๑. พยัญชนะที่ใช้ขึ้นต้นในงานที่

๑.๑ พยัญชนะขึ้นต้นที่ใหญ่ กวีได้ใช้พยัญชนะที่ใหญ่ขึ้นต้นงานที่

ดังนี้

พยัญชนะ ก. ๓ ซึ่งเป็นพยัญชนะที่ให้โชคลาภอันอุดม^๔ ปรากฏใน
ฉันทบทแรกของบทละครเรื่อง วิทศาลัญญูตিকা ของราชเสข ในข้อความว่า
"kulaguru"^๕

พยัญชนะ จ. (๑) ซึ่งเป็นพยัญชนะที่ให้ความสุข^๖ ปรากฏเป็นพยัญชนะ
เริ่มต้นของฉันทบทที่ ๑ ในงานที่ในบทละครเรื่อง ประสันนราสวะ ของชยเทวะ

^๑ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๓.

^๒ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๔ - ๑๒๕.

^๓อ้างถึงใน Supendra Nath Shastri, The Laws and Practice
of Sanskrit Drama, p. 35.

^๔ดูวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๒๕.

^๕ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๕-๑๓๐.

^๖ดูวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๒๕.

ในข้อความว่า "catvārah"^๑

พยัญชนะ ย.(y) ซึ่งให้โชคลาภ และความร่ำรวย^๒ ปรากฏในฉันท
บทที่ ๑ ของนันทินิโฆทละครเรื่องอุกฤษฏานคฤณตลา ของกาลิหาส ในข้อความว่า
"yā"^๓

พยัญชนะ ฉ.(ś) ซึ่งเป็นพยัญชนะที่ให้ความเบิกบานสำราญใจ^๔
ปรากฏเป็นพยัญชนะขึ้นต้นของนันทินิโฆทละคร ในบทละครเรื่อง ปริยทรรพิกา และ
เรื่องนาคานันตะ ของพระเจ้าศรีหริหระเทวะ และเรื่อง มุทราภวณส ของ
วิศวะทตตะ ในลำดับข้อความต่อไปนี้ "dhūmavyākuladrstir"
"dhyānavyājam" และ "dhanyā"^๕

พยัญชนะ ท.(a) ซึ่งเป็นพยัญชนะที่เชื่อถือนันว่าให้ความเบิกบาน
สำราญใจเช่นเดียวกับพยัญชนะ ฮ.^๖ ปรากฏเป็นพยัญชนะแรกในฉันทบทที่ ๑
ของนันทินิโฆทละครเรื่องจิตตภาวคิภา ของ เกษมีศวร ในข้อความว่า
"devas"^๗

^๑ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๓.

^๒ดูวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๒๕.

^๓ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๕.

^๔ดูวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๒๕.

^๕ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๕.

^๖ดูวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๒๕.

^๗ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๐.

พยัญชนะ น.(n) ซึ่งเป็นพยัญชนะที่นำความชื่นชมยินดีมาให้^๑
ปรากฏเป็นพยัญชนะนำฉันท์ บทที่ ๑ ของนानทีในบทละครเรื่อง เวณีสัมหาระ ของ
ภักฏนารายณะ ในข้อความว่า "nisiddhāir"

พยัญชนะ ป.(p) ซึ่งเชื่อถือกันว่าเป็นพยัญชนะที่นำความสุขมาให้^๒
ปรากฏเป็นพยัญชนะนำฉันท์ บทที่ ๑ ของนานทีในเรื่อง มฤจจกฏิก้า ของศูทรกะ
และเรื่อง รัตนาวลี ของพระเจ้าศรีหรรษะ เทวะตามลำดับ ดังนี้ "paryāṅka"
และ "pādāgrasthitayā"^๔

๑.๒ พยัญชนะขึ้นต้นที่ให้โทษ กวีใช้พยัญชนะที่ให้โทษขึ้นต้นนานทีเป็น
ส่วนน้อย ดังนี้

พยัญชนะ ว.(v) ซึ่งให้ความทุกข์ขำก^๕ ปรากฏนำฉันท์บทที่ ๑ ของ
นานทีในบทละครเรื่อง วิกรมมราถี ของกาลิทาส ในข้อความว่า "vedāntesu"^๖

พยัญชนะ ส.(s) ซึ่งเป็นพยัญชนะนำไปสู่ความเศร้าเสียใจ^๗ ปรากฏ
เป็นพยัญชนะนำฉันท์บทที่ ๑ ของบทละครเรื่อง มาลตีมาธวะ ของภวภูติ ในข้อความ
ว่า "sānandam"^๘

^๑ ฎุวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๒๕.

^๒ ฎุภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๕.

^๓ ฎุวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๒๕.

^๔ ฎุภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๔ - ๑๒๕.

^๕ ฎุวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๒๖.

^๖ ฎุภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๕.

^๗ ฎุวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๒๖.

^๘ ฎุภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๔.

ส่วนสระที่ไชขึ้นต้นน่านที่ปรากฏในน่านที่ ในบทละครของภวภูติ คือ มหาวีรจิตและอุตตรจิต มาลาวิกานิมิตร์ ของ กาลิหาส และ 'มหานาฏิกะ' ของ หนุมัต ในข้อความตามลำดับดังนี้ "atha" "idam" "ekāis'vārye" "vis'vēśo vah"^๑

๒. คณะฉันทที่ไชขึ้นต้นนำทหานที่ ตามเกณฑ์ของฉันทลักษณ์นั้น คำว่า คณะฉันทหมายถึงกลุ่มพยางค์จำนวน ๓ พยางค์ ซึ่งมีชื่อเรียกตามลักษณะการเรียง พยางค์หนัก (ครุ) และพยางค์เบา (ลหุ) ทั้งที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ คณะฉันท เหล่านี้ ตามคติอินเดียก็มีทั้งคณะที่ให้คุณและคณะที่ให้โทษ ในการไชขึ้นต้นนำเช่นเดียวกัน

๒.๑ คณะฉันทที่ให้คุณที่กวีไชขึ้นต้นนำทหานที่ คณะฉันทที่ให้คุณที่กวี ไชนำทหานที่ปรากฏดังนี้

มะคณะ (---) คือ คณะฉันทที่มีพยัญชนะเสียงหนัก (ครุ) ๓ พยางค์ เรียงกัน ซึ่งมีความเชื่อกันว่าเป็นคณะที่จะนำความรุ่งเรืองมาให้^๒ กวี ไชมะคณะกันมาก ดังจะเห็นได้จากน่านที่ของบทละครทั้ง ๑๖ เรื่อง นั้น กวีไช มะคณะนำถึง ๑๒ เรื่อง คือ

๑. เรื่อง มฤคฉกฏิกา ในน่านที่บทที่ ๑ นำด้วยคำว่า paryāṅkagrān̄thi...^๓

๒. เรื่อง วิกิรโมรวคิ (๑.๑) บทที่ ๑ นำด้วยคำว่า vedāntesu...^๔

^๑ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๗, ๑๒๕, ๑๓๑.

^๒ดูวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๒๗.

^๓ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๔.

^๔ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๔.

๓. เรื่อง อภิษฏาณศกุนตลา (๑.๑) บทที่ ๑ นำด้วยคำว่า
yā sr̥sti...^๑
๔. เรื่อง มาลวิกาดนิมิต (๑.๑) บทที่ ๑ นำด้วยคำว่า
ekāis̥vārye...^๒
๕. เรื่อง รัตนาวลี (๑.๑) นำด้วยคำว่า
"pādāgrasthitayā"^๓
๖. เรื่อง ปริยทรวรตีกา (๑.๑) นำด้วยคำว่า
"dhūmavyākuladr̥stir"^๔
๗. เรื่อง นาคานันตะ (๑.๑) นำด้วยคำว่า "dhyānavyājam"^๕
๘. เรื่อง มาลตีมาฆะ (๑.๑) นำด้วยคำว่า "sānandam"^๖
๙. เรื่อง มุทรารากษส (๑.๑) นำด้วยคำว่า "dhanyākeyam"^๗
๑๐. เรื่อง จันทเกาศีกา (๑.๑) นำด้วยคำว่า "devas
trāigunyahedās"^๘

^๑ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๔.

^๒ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๔.

^๓ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๕.

^๔ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๖.

^๕ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๗.

^๖ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๘.

^๗ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๘.

^๘ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๐.

๑๑. เรื่อง มหานาถกะ (๑.๑) นำด้วยคำว่า
"visvesovah"^๑

๑๒. เรื่อง ประสันนราฆะ (๑.๑) นำด้วยคำว่า
"catvārah"^๒

นะคะณะ (๖-๖) เป็นคณะฉันทที่ประกอบด้วยพยางค์ ลหุ (เบา)
ทั้งหมด ซึ่งมีความเชื่อกันว่า เป็นคณะฉันทที่ให้ชีวิต^๓ ปรากฏเป็นคณะฉันทที่นำใน
บทนาถของบทละครเรื่อง วิทศาลัญชิกา ในบทที่ ๑ ด้วยคำว่า
"kulagurur"^๔

ยะคะณะ (๗- -) เป็นคณะฉันทที่ประกอบด้วยพยางค์ ลหุ (เบา)
อยู่ข้างหน้า ซึ่งมีความเชื่อกันว่า เป็นคณะฉันทที่ให้อาหาร^๕ ปรากฏเป็นคณะฉันท
ที่นำในบทนาถที่ บทที่ ๑ ของบทละครเรื่อง เวณีสัมหาระ ในข้อความว่า
"nisiddhāir"^๖ และบทที่ ๑ ของนาถที่ในบทละครเรื่อง มหาวีรจรีต ในข้อความว่า
"athasvasthāya"^๗

^๑ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๑ - ๑๓๒.

^๒ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๓.

^๓ดูวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๒๖.

^๔ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๘.

^๕ดูวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๒๖.

^๖ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๘.

^๗ดูภาคผนวกวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๘.

๒.๒ คณะฉันทที่โทษที่กวีใช้ขึ้นต้นนำบทนาถที่ คณะฉันทที่โท
 โษที่กวีใช้นำบทนาถที่มีในบทละครเรื่องเดียวกันจำนวน ๑๖ เรื่อง คือ ภาวฤติ
 ใช้ คณะฉันทนำบทนาถที่ ในบทละครเรื่อง อุคตรจริต ในข้อความ "idamgurubhyaḥ"
 ษะคณะ (๖-๖) เป็นคณะฉันทที่ประกอบด้วยพยางค์กรูยูกกลาง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็น
 คณะฉันทที่ก่อให้เกิดความเจ็บไข้

เรื่องการใช้พยัญชนะและคณะฉันท เพื่อเริ่มต้นนำบทนาถที่ในบทละคร
 สันสกฤตนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า กวีส่วนใหญ่ใช้พยัญชนะและคณะฉันทที่ให้คุณ กวีที่ไม่
 ค่อยเชื่อถือเรื่องคุณและโทษของพยัญชนะและคณะฉันทก็คือ ภาวฤติ ปรากฏว่าท่านใช้
 พยัญชนะ ส ซึ่งเป็นโทษในการนำบทนาถที่ ในบทละครเรื่อง มาลตีมาชวะ ส่วนใน
 เรื่อง มหาวิจริต ท่านใช้สรรณะ ซึ่งไม่ปรากฏว่าเป็นคุณหรือโทษอย่างไร แต่ใน
 เรื่อง อุคตรจริต นั้น ท่านใช้คณะฉันทที่เป็นโทษ คือ ษะคณะ ดังที่กล่าวแล้วอีกด้วย

ส่วนกวีเอกอีกท่านหนึ่ง คือ กาลิทาส โคโช มะคณะ ซึ่งเป็นฉันทที่
 ให้คุณในบทละครของท่านทั้ง ๓ เรื่อง แม้กระนั้นก็ยังใช้พยัญชนะ ว ซึ่งเป็นโทษ
 นำในบทนาถที่ของบทละครเรื่อง วิกรมวาลี

อลังการ (Alaṅkāra) ในบทนาถที่

อลังการคือเครื่องประดับกาพย์ วาคกฤษ์กล่าวไว้ว่า "ประมวลอลังการ
 อันไม่มีอยู่แล้วไซร้ คำประพันธ์แม้แต่ที่ปราศจากโทษทั้งหลาย และประกอบไปด้วยคุณ
 ทั้งหลายก็ยังไม่สง่าเหมือนรูปร่างหญิงอันลึกแต่ปราศจากลักษณะที่ชั่ว และกอปรด้วย

ลักษณะที่คัดค้านนั้นก็ยังไม่สง่างั้น

เมื่อพิจารณานานทีในมคธครสันสกฤตทั้ง ๑๖ เรื่องแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่า
นานทีแพรวพราวไปด้วยอสังการหลายแบบ ซึ่งผู้เขียนตำราการประพันธ์สันสกฤต
แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ศัพท์สังการ หรืออสังการคานเสียง และอรรถา
สังการ หรืออสังการคานความหมาย

ผู้วิจัยจะกล่าวถึงศัพท์สังการ และอรรถาสังการที่ปรากฏในนานทีทั้ง
๑๖ เรื่อง ความมติของผู้เขียนตำราการประพันธ์และการละครสันสกฤต ๔ ท่าน
ด้วยกัน คือ มัมมภู ผู้เขียนกาวยประกาศะ ในราวสมัยหลังคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑^๒
วิศวานาถ ผู้เขียนสาหิตยหรรปณะ วาควภู ผู้เขียนอสังการศาสตร์ ซึ่งมีชีวิตอยู่ใน
ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒^๓ และภรตมุณี ผู้เขียนนาฏยศาสตร์

ก. ศัพท์สังการ ศัพท์สังการหรือเครื่องประกบเสียง หมายถึง
กลวิธี หรือส่วนที่ทำให้เสียงมีความไพเราะเสนาะโสต เพื่อความเด่นของบท
ประพันธ์

^๑ วาควภู อสังการศาสตร์ แปลโดย ป.ส. ศาสत्री (พระนคร :
กรมศิลปากร, ๒๕๐๔), ปรินิเทศที่ ๔ หน้า ๑๓.

^๒ P.K. Gode & C.G. Kerve, The Practical Sanskrit -
English Dictionary, II : Appendix B, p. 36.

^๓ M. Winternitz, A History of Indian Literature,
Vol. III. part 1, p. 6.

เนื่องจากบทกลอนที่แต่งเป็นบทประพันธ์ประเภทร้อยกรอง ด้วยฉันทลักษณ์ต่าง ๆ และสูตรธาระโซ่สัมผัสบางทีจะกร่อนการแสดงละครดังกล่าวแล้ว โฉมที่ ๒ ฉะนั้น นานทีจึงมีเครื่องประดับฝ่ายเสียงกลองให้เกิดความไพเราะอยู่มาก กัณฑ์การที่ปรากฏในบทกลอนที่ ๑๖ เรื่องนี้ คือ อนุปราศ (อนุปราศ), วโภรกิ (วโภรกิ), ปุนรุกตวาทาสะ (ปุนรุกตวาทาส) และ ยมก (ยมก)

๑. อนุปราศ (อนุปราศ) คือ การเล่นเสียง หมายถึงการซ้ำอักษรที่ออกเสียงเหมือนกัน โดยไม่คำนึงถึงเสียงของสระที่ประสมกับอักษรว่าจะเหมือนกันหรือไม่ ตามมติของมัมมฐะ อนุปราศ แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ เฉกอนุปราศ (เฉกอนุปราศ) และวฤคตย อนุปราศ (วฤคตยอนุปราศ)^๑ วิศวกรรมแบ่งอนุปราศเป็น ๕ ชนิด โดยเพิ่ม ศรุคตยอนุปราศ (ศรุคตยอนุปราศ) ลากอนุปราศ (ลากอนุปราศ) และ ลันตยอนุปราศ (ลันตยอนุปราศ) ทั้งนี้

๑.๑ เฉกอนุปราศ คือ การซ้ำกลุ่มพยางค์แต่เพียงครั้งเดียว^๒ ตัวอย่างของเฉกอนุปราศ ปรากฏในหมายเหตุของมัจฉนฤกทิคา ๑.๑ คือ กลุ่มพยางค์

tm

^๑ R.C. Dwivedi, The Poetic Light : Kāvyaṅprakāśa of Mammata (Delhi : Motilal Banarsidass, 1970), IX. 79, II : 346.

vernasāmyam anuprāsah / cheka vrtt : gato dvidhā /

^๒ R.C. Dwivedi, The Poetic Light : Kāvyaṅprakāśa of Mammata II, : IX. 347.

...so'neksya sakrtpūrvah, ดูเปรียบเทียบ P.V. Kane, Sāhitya darpana, 6d. ed., (Delhi : Motilal Banarsidass, 1974), Appendix, p. 65.

...ātmanyātmanameva vyapagatakaranam paśyatatastadvadrstayaḥ

เจกานุปราสน์ ปรางภูในนามทีในบหละกรอื่น ๆ อีก คือ

sth	ในเรื่อง	วิกิรโมรสี	ใน ๑.๑ d
st	"	อภิธานศกุนตลา	ใน ๑.๑ a
pr	"	อภิธานศกุนตลา	ใน ๑.๑ d
st	"	มาลวิกาคณิมิตร	ใน ๑.๑ b, d
tr	"	รัตนาวลี	ใน ๑.๓ a
st	"	รัตนาวลี	ใน ๑.๒ b, d
st	"	ปริยทรรศิกา	ใน ๑.๒ d
ks	"	นาคานันทะ	ใน ๑.๑ a
bhy	"	อุคตรจวิต	ใน ๑.๑ a
ty	"	มหาวิจวิต	ใน ๑.๑ a, b
nd	"	มาลคีมาชวะ	ใน ๑.๑ a
gdh	"	มาลคีมาชวะ	ใน ๑.๒ c
vy	"	มุทรารากษส	ใน ๑.๑ d
sy	"	มุทรารากษส	ใน ๑.๑ a, b
ks	"	มุทรารากษส	ใน ๑.๒ b, ๑.๒ ab
och	"	เวณีสัมหาระ	ใน ๑.๒ b
st	"	วิทศาลัญชิกา	ใน ๑.๒ b
vy	"	จัมทเลาศิกา	๑.๑ b
sy	"	"	๑.๑ b และ ๑.๑ c
nt	"	"	๑.๓ d
kr	"	ประตันนราชวะ	ใน ๑.๒ d
pr	"	"	๑.๓ d
vy	"	มหานาฏกะ	๑.๑ a และ ๑.๑ c

sv	ในเรื่อง บทนาฏกะ ใน	๑.๑ a	และ ๑.๑ b
ty	" "	๑.๑ c	และ ๑.๑ d
ks	" "	๑.๑ d	
kv	" "	๑.๒ c	และ ๑.๒ d
tr	" "	๑.๓ a, ๑.๓ b, ๑.๓ c	และ ๑.๓ d
nth	" "	๑.๔ a	
nk	" "	๑.๔ b	

จะเห็นได้ว่า ในงานของบทละครสันสกฤตที่ผู้วิจัยได้ศึกษา มีเจกานุปราศปรากฏอยู่ทุกเรื่อง^๑

๑.๒ วสุคตนาอุปราศ (วสุคตยานุปราศ) คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวหรือกลุ่มพยัญชนะมากกว่า ๑ ครั้งขึ้นไป^๒ ซึ่งปรากฏในฉันทแต่ละบาทของบทนาฏทุกเรื่อง พยัญชนะบางตัวซ้ำกันถึง ๔ ครั้ง ภายในบาท หรือภายใน ๒ บาท (ของอนุชก) ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างในเรื่อง มัจฉกฏิก้า (๑.๑ b) ซึ่งมีเสียงพยัญชนะ r, y ซ้ำกัน คือ r ซ้ำ ๓ ครั้ง และ y ๒ ครั้ง ดังนี้

"antaprānāvārodhavyuparatasakalajñānāruddhendriyasa"

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๔ - ๑๓๓.

^๒R.C. Dwivedi, The Poetic Light : Kāvya prakāśa of

Mammata, IX. 79, II. 348.

วฤตคยานุปราชนีปรากฏในน่านที่เรื่องอื่น ๆ อีก คือ

ในน่านที่เรื่อง วิกิโบริวดี (๑.๑) มีพยัญชนะเสียง y, m, r, t, s ที่ซ้ำ (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ y ซ้ำ ๑๐ ครั้ง, v ๖ ครั้ง, h และ bh ๔ ครั้ง, pr ๓ ครั้ง, และ r ๓ ครั้ง

ในน่านที่เรื่อง อภิธานศกุนถลา (๑.๑) มีพยัญชนะเสียง y, v, h, bh pr และ r ซ้ำ (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ y ซ้ำ ๑๐ ครั้ง, v ๖ ครั้ง, h และ bh ๔ ครั้ง, pr ๓ ครั้ง, r ๓ ครั้ง

ในน่านที่เรื่อง มาลาวิภาคนิมิต (๑.๑) มีพยัญชนะเสียง y, t, bh, n, s และ bh ซ้ำ (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ y ซ้ำ ๕ ครั้ง, t ๔ ครั้ง, n และ s ๓ ครั้ง, bh ๒ ครั้ง

ในน่านที่เรื่อง รัตนาวดี (๑.๑ - ๑.๔) มีพยัญชนะเสียง v, t, r, p, m, y, s, h, k, n, c, ndr ซ้ำ (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ b ซ้ำ ๑๖ ครั้ง, t ๑๒ ครั้ง, r ๕ ครั้ง, p, m และ y ๔ ครั้ง, s ๓ ครั้ง, h, k, n, c, และ ndr ๒ ครั้ง

ในน่านที่เรื่อง ปริยทรรคिका (๑.๑ - ๑.๒) มีพยัญชนะเสียง d, y, m, t, g, v, k, l, p ซ้ำ (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ d ซ้ำ ๗ ครั้ง, y ๔ ครั้ง m และ t ๓ ครั้ง, g, v, k, l และ p ๒ ครั้ง

ในน่านที่เรื่อง นาคานันตะ (๑.๑ - ๑.๒) มีเสียงพยัญชนะ n, y, v, r, t, k, p ซ้ำ (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ n ซ้ำ ๕ ครั้ง, y และ v ๔ ครั้ง, r และ t ๓ ครั้ง; k และ p ๒ ครั้ง

ในน่านที่เรื่อง อุกตรจรี (๑.๑) มีพยัญชนะเสียง m, v ซ้ำตัวละ ๒ ครั้ง

ในน่านที่เรื่อง มหาวีรจรี (๑.๑) มีพยัญชนะเสียง y, t ซ้ำ (เกินกว่า

๑ ครั้ง) คือ y ช้า ๕ ครั้ง, t ช้า ๒ ครั้ง

ในนามที่เรื่อง มาลาคีมาวาระ (๑.๑ - ๑.๒) มีพยัญชนะเสียง v, y, l, k, h, t, s, d, j ช้า (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ v และ y ช้า ๕ ครั้ง, l และ k ช้า ๔ ครั้ง, h ๓ ครั้ง, t, s, d, j ๒ ครั้ง

ในนามที่เรื่อง มุทรารากษส (๑.๑ - ๑.๒) มีพยัญชนะ t, y, n, r, v, k, m, d ช้า (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ t ช้า ๑๐ ครั้ง, y และ n ๖ ครั้ง, r ๔ ครั้ง, v ๔ ครั้ง, k, m, d ๒ ครั้ง

ในนามที่เรื่อง เวณีสัมหาระ (๑.๑ - ๑.๓) มีพยัญชนะเสียง t, r, d, n, k, s, v, y, m, s, l, ช้า (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ t ช้า ๗ ครั้ง, r และ d ๖ ครั้ง, n ๕ ครั้ง, k และ s ๔ ครั้ง, v, y, m, s, l ๒ ครั้ง

ในนามที่เรื่อง วิทธศาสตร์ศึกษา (๑.๑ - ๑.๓) มีพยัญชนะเสียง v, t, r, l, d ช้า (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ v และ t ช้า ๕ ครั้ง, r ๔ ครั้ง, l และ d ๒ ครั้ง

ในนามที่เรื่อง จันทเกาศึกษา (๑.๑ - ๑.๓) มีพยัญชนะเสียง t, ry, y, v, r, n, s, bh, p, l, m ช้า (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ t ช้า ๑๔ ครั้ง, r และ y ๑๖ ครั้ง, v และ r ๒ ครั้ง, n ๕ ครั้ง, s ๔ ครั้ง, bh, p, l และ m ช้า ๒ ครั้ง

ในนามที่เรื่อง มหานามิกะ (๑.๑ - ๑.๑๐) มีพยัญชนะเสียง v, n, y, t, k, m, r, s, dh, bh, p, l, c ช้า (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ v ช้า ๒๓ ครั้ง, n ๒๑ ครั้ง, y ๑๖ ครั้ง, t และ k ๑๑ ครั้ง, m ๘ ครั้ง,

r ๔ ครั้ง, s ๔ ครั้ง, dh ๓ ครั้ง, bh, p, l และ c ๒ ครั้ง

ในนาถที่เรื่อง ประสันนราษวะ (๑.๑ - ๑.๓) มีพยัญชนะเสียง m, r, l, y, s, t, d ซ้ำ (เกินกว่า ๑ ครั้ง) คือ m และ r ซ้ำ ๑๑ ครั้ง, l ๒ ครั้ง, y ๕ ครั้ง, s, t ๔ ครั้ง, d ๓ ครั้ง

การเล่นคำซ้ำเสียงพยัญชนะแบบ วฤคตยานุปราสนี้ มีแพร่พรารไปทุกบทและเกือบทุกบาท บางบาทมีพยัญชนะซ้ำถึง ๓ - ๔ เสียง ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า พยัญชนะที่มีอัตราซ้ำมากที่สุดคือ พยัญชนะ y ซ้ำกันถึง ๑๐ ครั้ง และมีพยัญชนะอื่นที่ซ้ำอีกถึง ๒ ตัว ในฉันท์เพียง ๔ บาท ในนาถที่เรื่อง อภิธานศกุนตลา ของกาลิทาส, ในนาถที่เรื่อง มทรวารกษส ของวิศาขทัตตะ ใช้พยัญชนะ t ซ้ำกันถึง ๑๐ ครั้ง และมีพยัญชนะอื่น ๆ ที่ซ้ำเสียงอีกถึง ๔ ตัว ในฉันท์ทั้งหมด ๔ บาท, ในนาถที่เรื่อง จันทรภาศกา ของเกษมศีวร มี t ซ้ำ ๑๔ ครั้ง และมีพยัญชนะที่ซ้ำเสียงอีก ๑๑ ตัว ในฉันท์ ๑๒ บาท, ในนาถที่เรื่อง รัตนาวลี ของพระเจ้าศรีหรรษะเทวะ มี v ซ้ำ ๑๖ ครั้ง และมีพยัญชนะอื่นซ้ำอีก ๑๑ ตัว ในฉันท์ ๒๐ บาท, และ มหานวมิกะ ของหนุมัต ซึ่งเป็นนาถที่ที่แต่งควยฉันท์ถึง ๔๐ บาท มีพยัญชนะที่ซ้ำเสียงมากที่สุดคือ v ซ้ำ ๒๓ ครั้ง และมีพยัญชนะอื่นที่ซ้ำอีก ๑๓ ตัว

อนึ่ง เสียงพยัญชนะหลายตัวที่ซ้ำกันภายในบาทเดียวกันก็มีอยู่มาก เช่น ในนาถที่เรื่อง รัตนาวลี ๑.๔ b มีเสียงพยัญชนะซ้ำหลายตัว คือ v, t, c ซ้ำกัน ๒ ครั้ง และ ndr ซ้ำกัน ๒ ครั้ง ทำให้เกิดความไพเราะในการออกเสียงยิ่งขึ้น

ศรคยอนุปราส (ศรคยอนุปราส) หมายถึง การซ้ำเสียงพยัญชนะที่อยู่
 ในฐานที่เกิดอันเดียวกัน^๑ ดังที่ปรากฏในนามที่ในเรื่อง มัจจนกฏิกา ๑.๑ a
 มีการซ้ำเสียงพยัญชนะวรรคหัตถะ คือ t, th, dh, n และ s และซ้ำเสียง
 ในพยัญชนะวรรคโษรรหะ คือ p, b, bh และ v กังจะยกข้อความมา
 ให้เห็นดังนี้

"paryāṅkagranthi bandhadvigunitābhujagāslesasamvītajānor"

การซ้ำเสียงพยัญชนะในวรรคเดียวกันนี้ มีปรากฏในนามที่ในบทละคร
 เรื่องอื่น ๆ อีก ดังนี้

ในนามที่ของบทละครเรื่อง รัตนาวลี ๑.๓/๑ a มีการซ้ำเสียงพยัญชนะ
 ในพยัญชนะในวรรคหัตถะมากที่สุดคือ t, th, d, dh, n, s รองลงมาเป็น
 เสียงพยัญชนะในวรรคโษรรหะ p, bh, m, v ใน ๑.๓/๒ a และ
 ๑.๔ a^๒

ในนามที่ของบทละครเรื่อง ปริยทรรศิกา มีการซ้ำเสียงพยัญชนะในวรรค
 มากที่สุด ใน ๑.๑ b คือทั้งพยัญชนะวรรคโษรรหะ p, bh, m, v และใน
 วรรคหัตถะ t, n, s ส่วนที่รองลงมาคือ ใน ๑.๑ a ซ้ำเสียงพยัญชนะวรรค
 หัตถะ dh, d, t, n l^๓

ในนามที่ของบทละครเรื่อง นาคานันทะ มีการซ้ำเสียงพยัญชนะในวรรค
 มากที่สุด ใน ๑.๒ c ซ้ำพยัญชนะวรรคหัตถะ คือ t, dh, n, l, s ใน

^๑ P.V. Kane, tr. Sāhityadarpana, of Viśvanātha, 6th ed.
 (Delhi : Shri Jainendra, 1972), Appendix, p. 65.

^๒ ฎุในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๘.

^๓ ฎุในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์ เล่มนี้, หน้า 126.

๑.๑ d ซ้ำพยัญชนะวรรคโษรรูชะ คือ p, b, bh, m, v รองลงมาใน

๑.๒ a ซ้ำพยัญชนะวรรคโษรรูชะ คือ p, bh, m, v^๑

ในนันทิของบทละครเรื่อง อุกตรจรีต มีเสียงพยัญชนะวรรคซ้ำใน

๑.๑a ถึง ๒ วรรค คือ วรรคกัมรุษะ คือ k, g, h และวรรคโษรรูชะ คือ

p, m, v รองลงมาคือใน ๑.๑ b มีพยัญชนะวรรคที่ซ้ำ คือ วรรคทันตชะ t, d, l^๒

ในนันทิของบทละครเรื่อง มหาวิจรีต มีพยัญชนะวรรคที่ซ้ำมากที่สุด

คือ วรรคโษรรูชะ ซึ่งซ้ำเหมือนกันใน ๑.๑ a คือ p, m, v และใน ๑.๑b คือ bh, m, v^๓

ในนันทิของบทละครเรื่อง มุลตีมาชวะ มีพยัญชนะวรรคที่ซ้ำมากที่สุด

คือ วรรคโษรรูชะ ใน ๑.๑ b คือ p, ph, bh, v รองลงมาคือใน ๑.๑ c คือ วรรคกัมรุษะ k, kh, g^๔

ในนันทิของบทละครเรื่อง มุทรารากษส มีพยัญชนะที่ซ้ำมากที่สุด คือ

วรรคทันตชะ t, th, d, dh, n, l, s ใน ๑.๑ a และในบาทที่มีพยัญชนะ

วรรคซ้ำถึง ๒ วรรค คือ วรรคทันตชะ t, d, n, l, s และวรรคกัมรุษะ k,

g, h คือใน ๑.๒ b รองลงมาคือใน ๑.๒ a มีพยัญชนะวรรคโษรรูชะ p, bh v^๕

^๑ดูในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๗.

^๒ดูในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๗.

^๓ดูในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๗.

^๔ดูในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๘.

^๕ดูในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๘.

ในนามที่ของบทละครเรื่อง เวณีสัมหาระ มีพยัญชนะวรรคที่ซ้ำมากที่สุด คือ วรรคตันชนะ t, d, n, l, s ใน ๑.๑ b รองลงมาคือ วรรคตาอุชนะ c, j, y ใน ๑.๑ d^๑

ในนามที่ของบทละครเรื่อง วิชชาลัญจิกา มีพยัญชนะวรรคที่ซ้ำมากที่สุด คือ ใน ๑.๓ a มีพยัญชนะวรรคตันชนะ t, d, dh, n, s และใน ๑.๒ a มีพยัญชนะซ้ำถึง ๒ วรรค คือ วรรคตาอุชนะ j, y, s' และตันชนะ คือ d, dh, n, s รองลงมาคือใน ๑.๑ d มีพยัญชนะวรรคตันชนะ ๔ ตัว คือ t, dh, l, s^๒

ในนามที่ของบทละครเรื่อง จันทเกาศิกา มีพยัญชนะวรรคที่ซ้ำมากที่สุด คือ วรรคตันชนะ t, th, d, n, s, l ใน ๑.๓ a รองลงมาคือวรรคตันชนะ เช่นเดียวกันใน ๑.๒ a คือ t, dh, d, n, s^๓

ในนามที่ของบทละครเรื่อง มหานาฏกะ มีพยัญชนะวรรคที่ซ้ำมากที่สุดคือ ใน ๑.๑ b ซ้ำถึง ๒ วรรค คือ วรรคตาอุชนะ c, ch, j, y และวรรคตันชนะ t, th, n, l รองลงมาคือวรรคโอบรรุชนะ คือ p, bh, v, m ใน ๑.๒ c อนึ่ง พยัญชนะวรรคโอบรรุชนะซึ่งมี bh, m, v ปรากฏในฉันทอีกหลายบท ในนามที่ของบทละครเรื่องนี้คือ ใน ๑.๒ d, ๑.๕ d, ๑.๖ b, ๑.๗ a, ๑.๘ c และ ๑.๙ d^๔

^๑ดูที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๙.

^๒ดูที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๙ - ๑๓๐.

^๓ดูที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๐.

^๔ดูที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๑ - ๑๓๒.

ในนามที่ของบทละครเรื่อง ประสันตราชวะ มีเสียงพยัญชนะวรรคที่ซ้ำมากที่สุด ใน ๑.๒ b คือ วรรคหัตถะ t, d, dh, n, s และวรรคतालुच् c, j, y ใน ๑.๓ c มีพยัญชนะวรรคหัตถะ t, d, dh, n, s และพยัญชนะวรรคโอษฐะ b, bh, m รองลงมาคือใน ๑.๓ a มีพยัญชนะวรรคกัณฐะ k, kh, ḡ และพยัญชนะวรรคโอษฐะ p, m, v^๑

การซ้ำเสียงพยัญชนะภายในวรรคนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์แล้วเห็นว่า ในบาทหนึ่ง ๆ มีการซ้ำเสียงพยัญชนะในวรรคเดียวกันอย่างน้อย ๓ เสียง และมีมากที่สุด ๗ ตัว (ทั้งวรรคและรวมพยัญชนะเกาะวรรคด้วย) ใน ๑.๑ ของนามที่เรื่อง มุทราลักษของวิศวะหัตถะ และยิ่งกว่านั้นในบางบาทมีการซ้ำเสียงพยัญชนะวรรคถึง ๒ วรรค ปนกันอยู่ด้วย

สุภาพุราส (สุภาพุราส) หรือการซ้ำคำ หมายถึงการซ้ำศัพท์ที่มีรูปคำและความหมายเหมือนกัน แต่คำหน้าที่ต่างกันในประโยคที่รูปคำนั้นปรากฏอยู่ศัพท์ในที่นี้หมายถึงคำที่มีความหมายเหมือนกัน จะเป็นคำเดี่ยวหรือหลายคำอยู่ในคำสมาสหรือไม่ก็ได้^๒ เช่น

"deva" และ "devasya" ที่ปรากฏในนามที่เรื่อง วิชกาลัญจิกา ๑.๑ (devadevasya = เทพของหมู่เทพ)^๓

^๑ดูในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๓.

^๒R.C. Dwivedi, The Poetic Light : Kāvyaṅprakāśa of Mammata, IX. 81 - 82, p. 350 - 352.

^๓ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๙.

deva คำแรกเป็นวิภक्तिที่ ๒ หมายถึงเป็นเจ้าของ แต่ deva
คำที่สอง แจกรูปเป็น devasya วิภक्तिที่ ๒ ทำหน้าที่เป็นกรรม

อินคยานุปราส (อนุกยานุปราส) อลังการชนิดนี้คือการเล่นคำสัมผัส
ของพยางค์ระสุดท้ายของบรรทัด^๑ ปรากฏในนานที่เรื่อง ประสันนราชาวะ ๑.๑
บทเดียวกันนี้

"catvārah prathayantu vidrumalatāraktāṅgulisrenayah
śreyah śonāsaro jakorakarucaste śarṅginah pānayah/
bhālesvabjabhuvo likhanti yugapadye puṇyavarṇavalih
kastūrīmakarīh payodharayuge gāṇḍadvaye ca śriyah//

เสียงพยางค์ที่ซ้ำกันที่ปรากฏอยู่ตอนสุดท้ายของบาท คือ พยางค์ท้ายของ
๑.๑ a และ ๑.๑ b มี yah ซ้ำกัน

วโภรกติ (วโภรกุติ) คือ การใช้คำที่มีความหมาย ๒ นัย เป็นการ เล่น
เสียงของคำ^๒ วโภรกตินี้ปรากฏในนานที่เรื่อง มุทรรารากษส ๑.๑^๓ ถ้อยคำที่ผู้พูด

^๑ P.V. Kane, Sāhityadarpana, Appendix, p. 65.

vyañjanam ced yathāvastham sahādyena svar ṇa tu/
āvartyate'ntyayojyatvād antyānuprasa eva tat//6//

^๒ R.C. Dwivedi, The Poetic Light : Kāvyaṇprakāśa of
Mammata IX. 78 II. 345 - 346.

yaduktam anyathā vākyaṇ anyathānyena yojyate/
śleṣeṇa kākvā vā jyeyā sā vakroktistathā dvidhā//78//

^๓ ฎที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๒๔.

พูดอย่างหนึ่ง แต่ผู้ฟังเข้าใจอีกอย่างหนึ่ง เป็นคำพูดกำกวม มีความหมายอื่น แอบแฝงอยู่ คำว่า "dhanyā" ซึ่งหมายถึงแม่พระคงคา ซึ่งพระศิวะพูนไว้บนพระเศียร อีกความหมายหนึ่งคือ ศศิกลาหรือเศียรพระจันทร์ ทั้งในบทนาถิ ในเรื่อง มุทวารากษส กวีแต่งเป็นบทสนทนาของพระปารวดีและพระศิวะ พระปารวดีใช้คำว่า dhanyā ดังกล่าวแล้ว ควรมีพระประสงค์จะหมายถึงแม่พระคงคา แต่พระศิวะทรงแสร้งเซาพระทัยเป็นพระจันทร์ หรือศศิกลา เป็นต้น นอกจากนี้ คำว่า "sāthyam"^๑ แปลว่า กโธบายหรือศิลปะก็ได้ เป็นคำที่มีความหมายกำกวมอีกคำหนึ่งที่จัดว่าเป็นวโภภคิ

ปุณรุทวาทาภาส (ปุณรุทวาทาภาส) อสังการนี้คือการใช้คำซ้ำ โดยนำลักษณะท่าทีที่เหมือนกันของคำมาซ้ำกัน คือ สิ่งที่เป็นเสมือนความเป็นสิ่งเดียวกัน และมีความหมายเหมือนกัน อันแสดงออกได้เป็นด้อยคำในรูปแบบต่าง ๆ^๒ ดังปรากฏในนาถิเรื่อง "นาคานันตะ" ๑.๑ ดังนี้คือ

ขอใ้ พระพุทธริน (vuddho jinah) ผู้ถันชิตามารทั้งหลายชานพระนามอย่างวิษา...จงปกป้องทานทั้งหลาย"^๓

คำที่ขีดเส้นใต้นั้น เป็นคำสองคำที่ต่างก็มีความหมายบังถึงคน ๆ เดียวกัน คือ พระพุทธรเจ้า เป็นการนำคำสองคำคือคำว่า vuddha แปลว่าบุรุษ และ

^๑ M. Monier Williams, A Sanskrit English Dictionary, p. 1048, col. 2.

^๒ R.C. Dwivedi, The Poetic light : Kāvya prakāśa of Mammata, IX. 86, II. 378 - 382.

^๓ ดูที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๔.

jina^๑ แปลว่าผู้รู้ เช่นเดียวกันมากกว่าซ้ำกันอีก ความหมายของคำสองคำนี้ หมายถึงบุคคลคนเดียวกัน เช่นนี้เป็นการ เล่นคำ โดยใช้คำที่มีความหมายพ้องกัน มาเป็นคำขยายซึ่งกันและกัน

ยมก หมายถึงการซ้ำคำหรือกลุ่มของคำ ซึ่งการเรียงลำดับและการ ออกเสียงเหมือนเดิม แต่มีความหมายต่างออกไป^๒ ดังปรากฏไว้ในงานที่ในเรื่อง เวณีสัมหาระ ๑.๑ b มีการซ้ำคำว่า karāir ในคำว่า madhukarāih ซึ่งแปลว่าผู้ทำน้ำหวาน หรือผึ้ง กับคำว่า karāir ที่แปลว่า แสงสว่าง, รัตมี^๓

นอกจากศัพท์หลังการ จะมีปรากฏมากที่สุดในงานที่แล้ว ผู้วิจัยได้พบว่า ยังมีอัตราหลังการอีกหลายชนิดที่กริใช้ในการแต่งงานที่ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำกล่าวถึงต่อไป

^๑jina ในที่นี้มาจากคำว่า jñānī แปลว่าผู้รู้ ฐิติ Sri Hars Deva, Nāgānanda, Notes p. 2.

^๒R.C. Dwivedi, The Poetic light : Kāvyaṅprakāśa of Mammata, X. 83, II : 352 - 353.

ดูเปรียบเทียบ วาดุชฎ, อลังการศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, หน้า ๑๘.

"ยมก" คือ การกล่าวซ้ำซึ่งบาทคำ หรือตัวอักษรของคำไว้ติด ๆ กัน หรือไม่ติดกัน ณ ที่เบื้องต้น, ตอนกลาง หรือเบื้องปลาย (ของบาทหรือบาท) และ ในความหมายต่างกัน"

ดู P.V. Kane, Sāhityadarpaṇa, p. 65.

ดู M. Monier Williams, A Sanskrit English Dictionary,

p. 253, col. 1.

อรรถาสังการ

อรรถาสังการหรือเครื่องประดับ ความหมายหมายถึงกลวิธีที่เพิ่มความ
เด่นชัดให้แก่ความหมายของบทประพันธ์ เพื่อความมีคุณค่าสง่างามของบทประพันธ์

ในบทานที่ทั้งหลายที่ผู้วิจัยได้ศึกษามาแล้วปรากฏว่า มีอรรถาสังการ
ดังต่อไปนี้คือ

๑. อุปมาสังการ หมายถึงการกล่าวเปรียบเทียบความเหมือนของสิ่ง
๒ สิ่ง หรือมากกว่า อุปมาที่สมบูรณ์จะประกอบด้วยองค์ประกอบ ๔ ส่วน คือ คำที่นำ
มาเปรียบเทียบ เรียกว่า อุปมานะ (upamāna) คำที่ถูกเปรียบเทียบเรียกว่า
อุปเมยะ (upameya) คำที่แสดงการเปรียบเทียบ เช่น คำว่า ดุจ, เพียงดัง,
ฉนั้นใด - ฉนั้นนั่น เรียกว่า "อประติปาตกะ" (apratipadaka) และคำที่แสดงคุณสมบัติ
ทั่วไปของคำเปรียบเทียบ เรียกว่า สาธාරณธรรม (sādhāranadharmā)
แต่ถ้าอุปมานั้นขาดองค์ประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งไป อุปมานั้นจะจัดเป็นอุปมานิโคอุปตะ
(lupta)^๑ นอกจากนี้ ผู้เขียนตำราทฤษฎีการประพันธ์และการละครสันสกฤต ใกล้เคียง
ประเภทย่อย ๆ ของอุปมาออกไปอีก ซึ่งผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึงในที่นี้ เพราะผู้วิจัย
คิดว่าเป็นรายละเอียดเกินไป ผู้วิจัยจะกล่าวแต่อุปมาที่มีปรากฏในบทานที่ในบทละคร
ทั้ง ๑๒ เรื่อง ซึ่งมีดังนี้คือ

^๑R.C. Dwivedi, The Poetic Light : Kāvya-prakāśa of
Mammata, X. 87, II. 384 - 385.

"upamānopameyasādhāranadharmopamapratipādakānāmupadāne
pūrṇa / ekasya dvayostrayanam va lope luptā /

ดูเปรียบเทียบ P.V. Kane, Sāhityadarpana, X. 15, p. 17.

ในมัจฉกฏีกา ๑.๒ a มีการเปรียบเทียบพระศอของพระศิวะเหมือน
 เมฆมืด* เมฆมืดเป็นคำเปรียบเทียบ (อุปมา) ที่กวีเลือกมาใช้โดยมิได้ขยาย
 ความถึงคุณสมบัติของเมฆที่มีสีคามืดนั้นเป็นอย่างไร และเหตุใดกวีจึงนำไปเปรียบ
 กับพระศอของพระศิวะ ข้อความเช่นนี้ ทำให้เกิดจินตนาการได้เองว่า เมฆนั้นคือ
 การรวมกลุ่มของไอน้ำที่เกิดจากความร้อน ซึ่งเปรียบเสมือนความทุกข์ร้อนหม่นหมอง
 มืดมนของมนุษยชาติ ส่วนพระศอสีคามืดนั้นหมายถึงพระศอของพระศิวะ ผู้มีสมญานามว่า
 พระผู้มีพระศอสีคามืด เนื่องจากพระองค์ทรงกลืนน้ำพิษที่เกิดขึ้น เมื่อครั้งที่มีการกวน
 เภษียรสมุทรเพื่อทำน้ำอมฤต ซึ่งเป็นการรวบรวมเอาความทุกข์ร้อนอันจะเกิดแก่ผู้คน
 (ถ้าปล่อยให้พิษนั้นตกลงมายังโลกมนุษย์) ไว้แต่พระองค์เดียวในพระศอ เปรียบได้กับ
 กลุ่มไอน้ำอันเกิดจากความร้อน รวมตัวกันอยู่ที่ก้อนเมฆนั้น และยิ่งกว่านั้น ก้อนเมฆ
 ที่คามืดเมื่อลอยต่ำลงมา ก็จะกลายเป็นหยาดฝนที่ให้ความเย็นชื้นแก่ปวงชนอีกด้วย
 การเปรียบเทียบนี้ จึงเป็นอุปมาประเภทไม่สมบูรณ์ ขาดสาขารธรรม และคำที่แสดง
 การเปรียบเทียบ

นอกจากนี้ ยังมีการเปรียบเทียบ พระเจ้าแผ่นดินกับพระจันทร์ พระผู้มีสรีระ
 งงงามเหมือนพระจันทร์ ในรัตนาวลี ๑.๔ b^๒

เปรียบเทียบพระเมาดิ (ของพระศิวะ) ที่มีประกายแสงเปล่งประสานกับ
 แสงสว่างที่เป็นประจุสายฟ้าจากดวงพระเนตรบนพระนลาฏ และเกลียวเกศาอันพัน
 ค่ายพวงมาลัยงู อันเป็นวงเหมือนเกาวัลย์ ใน มาลตีมาธวะ ๑.๒ b และ ๑.๒ d^๓

*Sūdraka, The Mrichchhakatikā, Notes Act 1. p. 4.

^๒ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๘๐.

^๓ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๘๘ - ๑๘๘.

เปรียบเทียบกอบกอกไม้ที่มีกอกกลมผลิบานสพรั่งประจุมิแสงจันทร์แดง
อยู่ภายใน ใน เวนิสัมหาระ ๑.๑ b^๑

ในมหานาฏกะเปรียบเทียบพระเนตรของพระรามว่างามเหมือนคอกบัว
บุณฑริก ใน ๑.๓ a เปรียบเทียบสีพระกายของพระนารายณ์ว่ามีสีคล้ำเหมือนเมฆ
และเปรียบพระพักตร์เหมือนคอกบัว ใน มหานาฏกะ ๑.๔ b และ ๑.๔ ๑ เปรียบ
เทียบศอของท้าวทศกัณฐ์ว่าอ่อนละมุนเหมือนต้นกล้วย และเปรียบฉันทของนางสีดาว่ามี
รูปเหมือนหม้อ ใน ๑.๕ b^๒

ในประสันนราชวะ เปรียบนิ้วพระหัตถ์ของพระวิษณุเหมือนกับหน่อปาริชาติ
และพระหัตถ์ที่งามเปรียบเหมือนคอกบัวตูมสีแสดสกเปรียบ "มกริ" มีกลิ่นหอมเหมือน
ชมกเฉียง ใน ๑.๑ a - ๑.๑ bb และ ๑.๑ d เปรียบพระโอรสของพระกฤษณะ
เหมือนกับพระจันทร์ ใน ๑.๒ a และเปรียบพระพักตร์ของพระหริว้างามสกลใสเหมือน
พระจันทร์ ใน ๑.๓ b^๓

ในการเปรียบเทียบ เมื่อสิ่งที่ถูกเปรียบกับสิ่งที่น่าสนใจเปรียบเป็นอันเดียวกัน
กล่าวคือ ไม่มีสิ่งใดจะนำมาเปรียบได้ จึงเป็นการเปรียบเทียบกับตัวเอง เรียกว่า
อนันวายะ (อนนวย)^๔ เช่น ในเรื่องวิกิรโมรวที ๑.๑

^๑ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๘๖.

^๒ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๕๐ - ๑๕๒.

^๓ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๕๓.

^๔R.C. Dwivedi, The Poetic Light : Kāvyaṅprakāśa of

Mammata, X. 91 a, p. 400 - 401.

upamānopameyatve ekasyāivāikavākyaḥ /

ananvayaḥ upamānāntarasambandhābhāvō'navayaḥ //

"ขอเทพเจ้าผู้มั่นคง ผู้ที่บุกกมลเข้าถึงได้โดยง่าย ด้วยความภักดีนั้น และโยคะพระผู้ถูกเรียกในเวทมนต์ทั้งหลายว่า เอกบุรุษ ทรงแผ่กระจายไป และสถิตย์อยู่ทั่วทั้งแดนสวรรค์และพื้นโลก สมัญญานามว่า อิศวร มีความหมายตาม อักษร มีใจหมายถึงเทพองค์อื่น"*

ข้อความที่ขีดเส้นใต้นั้น แสดงการเปรียบเทียบแบบ อนันวยะ คือกล่าวถึง พระทิวะว่า พระนามของพระองค์นั้นจะใช้เป็นพระนามของเทพเจ้าองค์อื่นไม่ได้ เพราะเทพเจ้าองค์อื่นไม่อาจเสมอพระองค์ พระนามนั้นคือ "อิสวร" แปลว่าผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นพระนามเฉพาะของพระทิวะเององค์เดียวเท่านั้น

๒. วีโรชาสังการ (วีโรชาลงการ) คือ การบรรยายสภาพที่ดูเหมือนกัน ชัดแย้งกัน ซึ่งความจริงไม่มีการขัดแย้งกัน^๒ ดังตัวอย่างที่ปรากฏในบทานที่เรื่อง มาลวิกากนิมิต ๑.๑ ดังนี้

"ขอเทพเจ้าผู้มีหนึ่งสัตว์เป็นฉลองพระองค์ ผู้ดำรงอยู่ในเอกไอศวรย์ ซึ่งส่งผลมากหลายให้แก่ผู้นอบน้อม..." ใน ๑.๑ a การบรรยายถึงความยิ่งใหญ่ สูงสุด ดูเหมือนจะขัดแย้งกับข้อความว่า พระองค์ทรงมีหนึ่งสัตว์เป็นฉลองพระองค์ แทนที่จะทรงฉลองพระองค์ด้วยเครื่องทรงอันโอ้อ่า ให้สมกับที่บรรยายถึงความยิ่งใหญ่ เป็นการ เน้นให้เห็นลักษณะเด่นของพระทิวะผู้ทรงไปรคฉลองพระองค์ด้วยหนึ่งสัตว์ เป็นปกติธรรมดา

*ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๖.

^๒R.C. Dwivedi, The Poetic Light : Kāvya prakāśa of Mammata, X. 110. II. 442 - 443.

virodhah/ so'virodhe'pi viruddhatvena yad vacah/
vastu vrttenāvirodhe'pi viruddhayor iva yad abhidhānam
sa virodhah //

อีกตอนหนึ่งว่า "...พระองค์มีพระสรีระร่วมกับนางที่รัก..." ใน ๑.๑ b ซึ่งขัดแย้งกับข้อความที่ว่า "...ทรงนำหน้านักพรตทั้งหลายที่มีจิตไม่เกี่ยวข้องกับวิชัย ใน ๑.๑ b การบรรยายลักษณะพระศิวะที่มีพระปรีศัว์เบื้องขวาติดกับพระสรีระของพระนางปารวตี พระชายา ซึ่งเป็นสตรีเพศ ดูเหมือนจะขัดกับความ เป็นผู้นำหน้านักพรต ผู้หลีกเลี่ยงจากความยินดีในการข้องเกี่ยวกับสตรี แต่อันที่จริงแล้วไม่มีความขัดแย้งกัน

ตอนสุดท้ายใน ๑.๑ ว่า "...พระผู้ปราศจากความหยิ่งท้ง ๆ ที่เป็นผู้กำหนดโลกทั้งหมควางกายรูปท้ง ๘ รูป..." ใน ๑.๑ c^๑ ลักษณะที่พระศิวะทรงคำจุนโลกไว้ได้นี้ น่าจะมีความหยิ่งถือพระองค์ แต่ถ่วงใจเอาความเป็นผู้ไม่หยิ่งมากกล่าวเทียบกับความยิ่งใหญ่ของพระองค์นั้น ทำให้เห็นคุณลักษณะอันล้ำเลิศของพระองค์ จึง จักว่าเป็น วิโรธาลังการ^๒

วิโรธาลังการยังปรากฏในเนื้อหาของบทละครเรื่อง ปริยทรรศิกา อีกเรื่องหนึ่ง ใน ๑.๑ ซึ่งแสดงความขัดแย้งของการบรรยายถึงสายพระเนตรของพระนางเคารีถูกกวันไฟรบกวน แต่แสงจันทร์ทำให้พระเนตรทั้งสองแสดงความปรีดา..." ใน ๑.๑ a^๓

^๑ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๘.

^๒ดูเปรียบเทียบ Kālidāsa, Mālavikāgnimitram, 3d ed.

edited by C.R. Devadhar (Delhi : Motilal Banarsidass, 1977),
Notes, Act I, p. 170.

^๓ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๑.

๓. กาวยลึงกาลังการ (กาวยลึงคาลงการ) หมายถึง การใช้เหตุผล
 ในค่านความหมายของประโยคหรือถ้อยคำ^๑ ดังตัวอย่างในมालตีมาชวะ ๑.๑
 คือ

ขอให้การสะบัดหน้าหลาย ๆ ครั้งของไวนายกะจุมกรงท่านทั้งหลาย
 ตลอดกาลนาน การส่ายสะบัดหน้าพร้อมกับเสียงร้อง เมื่อครั้งที่พญางูใหญ่
 กำลังหกพันพานเลื้อยเข้าสู่อุจจุก (ของไวนายกะ) เนื่องจากตกใจกลัว
 เมื่อพระกิวะทรงเตนร่า นกยูงของพระกุมารถูกเสียงกอลงที่นั่นที่ระคมตี
 อย่างรื่นเริงเรียกเรา ทุกทิศทางระงมควยเสียงหนุึ่งที่พรุขึ้นจากขมับ
 (ของไวนายกะ)^๒

เหตุผลของกวีที่บรรยายมาเป็นทอด ๆ นี้ แสดงความแจ่มชัดอย่างยิ่ง
 เริ่มต้นด้วยเหตุที่ไวนายกะ (พระคเณศ) ส่ายสะบัดหน้า และส่งเสียงร้องก็เพราะว่า
 พญางู (วาสุกิ) เลื้อยเข้าไปอยู่ในวง การที่พญางูเลื้อยเข้าไปอยู่ในวงก็เพราะ
 กลัวนกยูงของพระกุมารที่บินลงมา นกยูงของพระกุมารบินลงมาเพราะได้ยินเสียง
 กอลงที่ระคมตีอย่างสนุกระเริงเรียกเรา และการที่นั่นที่ตีกลองอย่างสนุกระเริงก็
 เพราะพระกิวะทรงเตนร่า อลังการกาวยลึงกะนี้ยังปรากฏในรัตนาวลี ๑.๑ ด้วย

^๑ R.C. Dwivedi, The Poetic Light : Kāvya prakāśa of Mammata, X. 114 cd. II. 454 - 455.

kāvya līṅgam heter vākya padārthatā //114//

^๒ Bhavabhuti, Mālatīmādhavam, edited by M.R. Kale, ed. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1967), Notes, Act 1, p. 1.

๔. เคลษาลังการ อลังการเคลษะนี้ คือการใช้คำพูดประโยคเดียว ให้แปลความหมายไปได้มากกว่าหนึ่งความหมาย^๑ ดังตัวอย่างในประสันนราสวะ ๑.๒ คือ "เสียงที่มีลีลาชมอำนาจที่รื่อง" (līlālaṅghitameghanādavibhavo) น่าจะมีความหมายอีกอย่างหนึ่งว่า เสียงที่มีอำนาจเหนือ "เมฆนาท" ผู้ถูกข่มขวย ลีลานั้น และ "เสียดแทงหุบโนนทข้าง" (kumbhakarnavyathādāyī) อาจหมายความอีกอย่างหนึ่งว่า ทิ่มแทงกุ่มภกรรณ^๒

๕. สวภาโวคติลังการ สวภาโวคติลังการ หมายถึงการพรรณนา สภาอันแท้จริงของสิ่งต่าง ๆ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างมีศิลปะ โดยการเน้น ลักษณะทั้งหลายที่คนธรรมดาไม่สังเกตเห็น มีมมภูษิตคำอธิบายแต่เพียงสั้น ๆ ว่าเป็นการพรรณนาพฤติกรรมและรูปร่างท่าทางเฉพาะตน เช่น ของเด็ก เป็นต้น^๓ อลังการชนิดนี้มีในบทนาถของเรื่องรัตนาวลี ๑.๒ ซึ่งบรรยายความรู้สึกและอาการ กิริยาของพระปารวตีเมื่อแรกพบกับพระศิวะ กวีพรรณนาอาการที่เป็นไปตามธรรมชาติ ของหญิงสาวที่เพิ่งพบกับคนรักเป็นครั้งแรกดังนี้

^๑ R.C. Dwivedi, The Poetic light : Kāvya prakāśa of Mammata, X. 96 ed. II. 414 - 415.

ślesah sa vākya ekasmin yatrānekārthatā bhavet //

^๒ ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยบูรพา หน้า ๑๕๓.

^๓ R.C. Dwivedi, The Poetic light : Kāvya prakāśa of Mammata, X. 111 ed. II. 446 - 447.

svabhāvoktistu dimbhādeḥ svakriyārūpavarṇanan //

^๔ Śrī Harsa Deva, Ratnāvali, Note Act. 1. p.

พระนาง เคารวีผู้ เร่งรีบอยู่ด้วยความกระวนกระวายใจ และหันกลับมา เพราะความละเอียดที่มีมาแต่กำเนิด เนื่องจากกำลังกลืนกลุมทั้งหลาย ของเพื่อนสาว ก็ถูกนำไปหา (พระศิวะ) และเห็นพระองค์อยู่ต่อพระพักตร์ ก็รู้สึกหวาดหวั่นในการพบกันเป็นครั้งแรก และมีขนลุกชันเมื่อถูกพระศิวะผู้ ทรงพระสรวลอยู่ตรงกองกอด

๖. สันเทหาลังการ (สันเทหาลงการ) หมายถึงการกล่าวแสดงความ สงสัยเข้าใจผิด โดยอ้างถึงความแตกต่างหรือไม่ก็ตาม^๑ ดังตัวอย่างที่ปรากฏใน นานที่เรื่อง มาลตีมาธวะ ๑.๒ คือ

"...ขอให้พระเมาลีที่มีเสี้ยวพระจันทร์ที่ถูกหลงผิดว่าเป็นยอด คอกเกศกะที่อ่อนช้อย..."

กวีกล่าวถึงรอยพระจันทร์เสี้ยวที่ติดประจำอยู่บนพระเมาลีของพระศิวะ อย่างสงสัยเข้าใจผิดว่าเป็นยอดคอกเกศกะครั้งนี้ ทำให้มองเห็นว่า รอยพระจันทร์เสี้ยว บนพระเมาลีของพระศิวะนั้น คงามจนกวีสงสัยว่าจะเป็นยอดคอกเกศกะ เนื่องจาก ความงามคล้ายคลึงกันมาก^๒

๗. อุทาคตลึงการ (อุทาคตาลงการ) คือการพรรณนาถึงความสูงส่ง หรือความรุ่งเรืองของสิ่งหนึ่งหรือหลายสิ่ง^๓ ดังตัวอย่างใน มหาวิภวิต ๑.๑ ซึ่งกล่าว

^๑ R.C. Dwivedi, The Poetic Light: Kāvya prakāśa of Mammata, X. 92 cd. II. 402 - 403.

sa sandehastu bhedoktāu tad anuktāu ca saṁśayah//92//

^๒ Bhavabhūti Mālatīmādhavam, translated by M.R. Kale, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1967), Notes, Act 1, p. 2.

^๓ R.C. Dwivedi, The Poetic Light: Kāvya prakāśa of Mammata, X. 115 cd. II. 458 - 459.

, udāttam vastunah sampat...mahatām copalakṣanam//115//

เกินจริง^๑

๕. ปริกราลังการ (ปริกราลงการ) หมายถึง อลังการที่มีการใช้คำแสดงลักษณะที่สำคัญ ๆ^๒ เช่น ใน มุทรารากษส ๑.๒ ว่า "...ขอใ้การเค้นรำที่ยากลำบากของพระผู้มีชัยก่อนครคริประ ผู้ไม่ทอดสายพระเนตรในอันที่จะปล่อยสะเก็กเปลวไฟอันร้อนแรงออกไป เพราะเกรงว่าจะเผาไหม้เป่าทิ้งหลาย..."

คำแสดงลักษณะที่สำคัญ คือ ข้อความที่ชี้ให้เห็นไ้ทั้งหมด ซึ่งเป็นคำแสดงลักษณะสำคัญของพระทีวะ^๓

๑๐. วยาฆาตาลังการ (วยาฆาตาลงการ) หมายถึง อลังการที่กล่าวถึงการกระทำที่คนใดคนหนึ่งทำสำเร็จด้วยวิธีการอย่างหนึ่ง แต่ถูกทำให้เป็นอีกอย่างหนึ่ง โดยคนอีกคนหนึ่ง ด้วยวิธีการอย่างเดียวกัน^๔ เช่น ในนาถที่เรื่อง วิทรศาลัญฉิกา ๑.๒

^๑Visākha Datta, Mudrā-Rākshasa, Edited by M.R. Kāle. (Bambay : The Saradakridan Press, 1900), Notes Act 1, p. 2.

^๒P.V. Kane, Sāhityadarpana, X. 57, p. 194.

^๓Visākha Datta, Mudrā-Rākshasam, Notes Act 1.1, p. 2.

^๔P.V. Kane, Sāhitya-darpana, X. 44, p. 257 - 259.

R.C. Dwivedi, The Poetic Light : Kāvya-prakāśa of Mammata, X. 138 cd. II. 498 - 499.

yad yathā sādhitam kenāpyaparena tad anyathā//138//

tathāiva yad vidhīyeta sa vyāghāta iti smṛtaḥ /

"...อนึ่ง ข้าขอสดุดีพระนางผู้มีพระเนตรงาม ผู้ทรงมีชัยเหนือพระ
ศิวะ ผู้ทรงใจพระเนตรเฝ้าตามพระกามเทพ แล้วทรงทำให้พื้นดินรื้อพ้ออีกด้วย
พระเนตรนั้นเทียว..."^๑

๑๑. รูปกาลังการ (รูปกาลงการ) คือ การกล่าวถึงความเป็นสิ่งเกี่ยว
กันของอุปมานะ (อุปมาน) และอุปเมยะ (อุปเมย) โดยวิธีกล่าวถึงสิ่งหนึ่งคลุมทับ
อีกสิ่งหนึ่ง^๒ ความเข้าใจจะเกิดขึ้นได้ เมื่อมีการยกสภาพความเป็นไปของสิ่งที่กล่าวทับ
นั้นมาขยายให้มีความเหมาะสม กลมกลืนกันภายในขอบเขตทั้งหมดของสิ่งที่ถูกกล่าวทับ
อลังการชนิดนี้ปรากฏในบทนาถที่บทแรกของบทละครเรื่อง "วิทศาลราชูชิกา" ซึ่งมี
ข้อความดังนี้

ขอให้พระกามเทพ (อนงค) กุดคุรุ ผู้สอนเรื่องการเล่นที่เกี่ยวกับความรัก
แกहनุมสาวทั้งหลาย (abalānām)^๓, ผู้เป็นยอคมิตรของผู้เป็นที่รักของ
โรหิตี (พระจันทร์) ผู้พิชิตเทพของหมู่เทพ (พระศิวะ) คายนุสปรทั้งหลาย
ผู้เป็นสุทรธรรของนาฎิกาที่เต็มไปด้วยอภิมรณ จงมีชัย^๔

^๑ดูภาคผนวกของวิธานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๑๓๗.

^๒R.C. Dwivedi, The Poetic light : Kāvya prakāśa of Mammata, X. 93. II. 404 - 405.

ดูเปรียบเทียบ วาक्य อลังการศาสตร์, หน้า ๒๒.

^๓abalānām เป็นฉัญฉวีวิภक्ति เป็นนุ่งสิ่งกบเปลว่าผู้อนแอไม่มีแรง
เป็นอิตถิลิงค์เปลว่าผู้หญิง ในที่นี้หมายถึงผู้อนแอเพราะถูกความรักครอบงำได้แก
हनุมสาวทั้งหลาย ดู M. Monier Williams, A Sanskrit-English Dictionary, p. 60. col. I. และดูที่ Rājasekhara,
Viddhasālabhañjikānātakam, Notes, p. 11.

^๔Rājasekhare, Viddhasālabhañjikānātakam, 1.1.

ข้อความนี้จะเห็นได้ว่า กามเทพฤๅษณ์เป็นยอกมิตรของพระจันทร์นั้น เป็นอันเกี่ยวข้องกับสูตรธาระผู้กำกับการแสดงละครนาฎิกา นอกจากนี้ รูปกลังการ ยังมีปรากฏในนาทานทีของเรื่องอื่น ๆ อีก เช่น ในนิทานนาฎกะ ๑.๓ ในข้อความว่า "...พระรามผู้เป็นคิลกแห่งรฆวงศ์..."^๑

๑๒. อุคฺเปรภษาลังการ (อุคฺเปรภษาลงการ) หมายถึง อลังการที่ ประกอบด้วยจินตนาการ หรือการสมมติว่าสิ่งหนึ่งเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง^๒ เช่น ที่ปรากฏ ในนาทานทีของละครเรื่องจันทเกาศิกาว่า "...ขอให้กอบคอกไม้ที่อยู่แทบพระบาท (พระกัมภ) ที่ดูประหนึ่งเห็นว่าผู้ควรเคารพของเขานั้น ไม่มีอีกแล้ว...จงคุ้มครอง ท่านทั้งหลาย..."

กวีมีจินตนาการว่า กอบคอกไม้มองเห็นและแสดงความภักดีต่อพระกัมภ

๑๓. วยติเรกาลังการ (วยติเรกาลงการ) คือ การบรรยายคุณวิเศษ ของสิ่งหนึ่ง เช่น สิ่งที่ถูกเปรียบ (อุปเมย) ให้เหนือไปกว่าสิ่งที่นำมาเปรียบ (อุปมาน) หรือให้สิ่งที่เปรียบเหนือกว่าสิ่งที่ถูกเปรียบ^๓ เช่น ในจันทเกาศิกา ๑.๒ คือ

^๑ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๑๕๐.

^๒R.C. Dwivedi, The Poetic Light : Kāvyaṅprakāśa of Mammata, X. 92, II. 402 - 403.

sambhāvanamathotprekṣā prakṛtasya samena yat /
ดูเปรียบเทียบ P.V. Kane, Sāhityadarpaṇa, X. 12, p.141.

^๓R.C. Dwivedi, The Poetic Light : Kāvyaṅprakāśa of Mammata, X. 105 ab, II. 432 - 433.

upamānād yad anyasya vyatirekaḥ sa eva saḥ /
anyasyopameyasya / vyatireka ādhikyam /

ดูเปรียบเทียบ P.V. Kane, Sāhityadarpaṇa, X. 19, pp.172-176.
วาทนาฏ, อลังการศาสตร์, หน้า ๒๕.

โอรานงูมบอบบาง ขอให้พัคตร์ของเจ้าที่มีเนตรแคง กิ้วชวมกุด และ
ริมฝีปากกลางสันระริกเวยอ จงทำให้ความงามของพระจันทร์เสราหมอง...
โอรานงูมบอบบาง พอกันทีสำหรับการเอาใจ ขอให้ความโกรธของเจ้า
จงเพิ่มขึ้นเถิด*

คำพูดเหล่านี้เป็นคำพูดของพระทีวะที่ตรัสกับพระนางปารวตี (พระชายา)
ในขณะที่พระปารวตีกำลังกริ้ว แต่พระทีวะกลับทรงเห็นว่า พระพัคตร์ของพระชายา
นั้น เมื่อยามกริ้วโกรธก็ยิ่งงาม จนทำให้ดวงจันทร์เสราหมองเสียรูปทรง ฉะนั้นจึง
ขอให้ทรงกริ้วโกรธมาก ๆ ขึ้น จะได้ดูงามยิ่งขึ้น คำว่าพัคตร์ของเจ้ามีเนตรแคง
ริมฝีปากกลางสันระริกเวยอ เป็นคำที่ถูกเปรียบ (อุปเมย) ซึ่งมีคุณวิเศษเหนือคำที่
นำมาเปรียบ (อุปมาน) คือพระจันทร์

๑๘. อุลเลชาลังการ (อุลเลชาลงการ) หมายถึง อลังการที่มีการ
พรรณนาถึงสิ่งหนึ่งด้วยคุณลักษณะหลายอย่าง อันเนื่องมาจากความแตกต่างของผู้รับรู้
หรือเนื่องมาจากความแตกต่างของสรรพสิ่งนั้น^๒

ตัวอย่างอลังการชนิดนี้มีในนาถที่เรื่อง เวนีสัมหาระ ๑.๓

* Ksemisvara Candakausikanatakam, p. 150.

^๒ Visvanatha Sahityadarpana, X. 37, II. 27.

kvacid bhedād grahī trñām viṣyānām tatha kvacit /
ekasyānekādhollekho yah sa ullekha ucyate //37//

ในการเพามปุระ ผู้ภักตฐุทธิ (พระกวี) ผู้ทรงดี้อาฐ ถูกพระเพวี
ทูลพระเนทรอบางบารัก (พระอมกัษฏิกวา) นีอะไรกัน บุคร์หังหลายมองดู
กวยความกั้วและงูบง ฐึหังหลายฐึมีความจริงเป็นแกนสาร์ มองดูกวย
ฐึความดูงสาร พระวืษฐุรบการะเบทรกวยแวมสรวุส รวกแททรบชายหังหลาย
บุทำไคความงูบงของนางแพทรยงบง บงกดูบงอ้อกั พวกเทวกาหังหลาย
มองดูอยางยีนกั^๑

ข้อความนี้เป็นการบรรยายถึงบรรดาผู้มองเห็นพระกวีเผาเมืองมยะ
มองดูด้วยความรู้สึกที่แตกต่างกัน กววยแหวกต่างกัน

ชนิกมองนาทึในมทอะครสันสคฤท

ผู้วิจัยได้กล่าวถึงชนิกของนาทึ ในตำราการประพันธ์และการละคร
สันสคฤทมาแล้ว ในที่นี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงชนิกของนาทึในมทอะครสันสคฤทหัง
๑๖ เรื่อง ตามที่ผู้วิจัยได้ศึกษา มา ดังนี้

ก. มทนาทึชนิก ปัทราวลึ (ปัทราวลึ) เป็นนาทึซึ่งมีข้อความเป็นนัย
แฝงแก่ผู้ลวองเรื่อง หรือทอเพำคัฎฐ์ ๆ ที่เกี่ยวกับโครงเรื่อง ตัวละคร ดังกล่าวแล้ว

---

^๑นักกรท "ฐุรบคัฎฐ์" แปลว่าผู้มีความเป็นกอม ซึ่งเป็นพระนามหนึ่งของ
พระกวี ฐึ M. Monier Williams, A Sanskrit English Dictionary,
p. 518. col. 3 และ ๑๒ John Dowson, A Classical Dictionary
of Hindu Mythology, and Religion, Geography, History and
Literature, (London : Regan Paul, Trench, Trübner, 1914),
p. 298

^๒ Bhatta-Fārāyana, Venī-Sambhāra-nāṭakam, Notes Act 1.
pp. 1 - 3.

ในบทที่ ๕ บทบาทที่นิยมใช้กล่าวถึงทำให้แก่นักวิจารณ์หรือผู้เขียนกล่าวอธิบายประกอบบทละครของพยายามไขความชาญฉลาด ในการที่จะค้นหาความลึกที่คำลึก อันเป็นส่วนที่มากทึงถึงโครงเรื่องหรือลักษณะต่าง ๆ ของตัวละครในเรื่อง^๑ เค้าที่ผู้วิจัยได้ศึกษามาแล้ว เห็นว่างานที่ในบทละครสันสกฤตทั้ง ๑๖ เรื่อง นั้น นอกจากงานที่ไม่เรื่อง ดุศตรจริต มหาวิจริต มหานาฏกะ และ ประดิษฐ์ราชาวะ แลวก็เป็งานที่ ที่อาจจะจัดอยู่ในมกิตบัตราวาลีได้ทุกเรื่อง

๑. งานที่มีนัยบงถึงตัวละครสำคัญในเรื่อง

คำบางคำในบทบาทที่ออกเสียงคล้ายกันกับชื่อตัวละครในเรื่อง เช่น ในเรื่องวิกิรโมรวลี คำว่า เอกปุรุช (eke purusa) ในงานที่นี้ เอ็ม.อาร์. กาลเอ (M.R. Kāle) ผู้เขียนคำอธิบายประกอบเรื่องได้ให้ข้อสังเกตว่า หมายถึง ท้าวปุรุวัช พระเอกของเรื่อง อักษรที่ออกเสียงคล้ายกันคือ ปุรุ ในคำ ปุรุวัช และปุรุช^๒

อีกประการหนึ่ง คำสรรเสริญยกย่องเทพเจ้าก็เป็นนัยที่บงถึงคุณลักษณะของตัวละครในเรื่องได้ เช่น ข้อความที่ว่า "...ทรงแผ่กระจายไป และสถิตย์อยู่ทั่วทั้งแดนสวรรค์และพื้นโลก..." ในเรื่องวิกิรโมรวลี (๑.๑ a) นั้นมีนัยบงถึงเกียรติคุณของปุรุวัชที่ซรรขยายไปทั่วทั้งสวรรค์และแผ่นดิน นอกจากนี้ยังมีข้อความว่า "...สมัญญานามว่า อีศวร มีความหมายตามอักษรไม่ใ้หมายถึงผู้อื่น..." เป็นนัยบงถึงความเก่งกล้าสามารถของท้าวปุรุวัช ยิ่งเป็นที่หนึ่งไม่อาจหาใครมาเปรียบได้^๓

^๑ Kālidāsa, Abhijñānasākuntalam, edited by C.R. Devadhar and Suru (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972), Notes p. 251.

^๒ ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๗๖.

^๓ ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๗๖.

ยิ่งกว่านั้น ผู้วิจารณ์บางท่านยังอาศัยคำเวียงคำเดียวเป็นนัยแสดงลักษณะของตัวละครในเรื่องกัวย เช่น ซี.อาร์.เดวฮาร์ (C.R. Devadhar) ผู้แปลเรื่อง อภินิหารกัณฑล ของกาลิเดส และได้อธิบายประกอบเป็นภาษาอังกฤษ โลกนทานี้มาจากข้อความในนาถี คือ "...สิ่งที่พระยูสร้าง สร้างขึ้นเป็นสิ่งแรก..." (...yā sṛṣṭih sṛasturādya...) โดยถือคำว่า สร้าง (sṛṣṭih) เป็นคำที่สะท้อนถึงคำว่า สร้าง ที่ปรากฏในถ้อยเรื่องอภินิหารกัณฑล ในข้อความที่บรรยายความงามของกัณฑลว่า "...นางปรากฏต่อเรา เหมือนเป็นการสร้างนางแก้วอันหาที่เปรียบมิได้..." (...strīratnesṛṣṭir aparā pratibhāti sā me...)° และคำว่า "...รูปทั้งสองซึ่งกล่าวในเวลา..." (ye dve kalam vidhettas...) ๒ นั้น หมายถึงที่เลี้ยงทั้งสองของกัณฑล คือ ปริยมาทา และอนสุยา^๒

ส่วนการใช้คำที่แปลความหมายได้ ๒ นัย ซึ่งเป็นนัยการที่ชื่อว่า เกือบมาถึงชื่อตัวละครสำคัญในเรื่องนั้น ไม่ปรากฏในภาพที่วงบทละครเรื่องใดใน ๑๖ เรื่องที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา

๒. นาถีที่มีนัยบ่งถึงแนวเรื่อง

นาถีที่มีนัยบ่งถึงแนวเรื่องของบทละครนั้น สังเกตได้จากแนวคิดที่แฝงอยู่ในข้อความของบทนาถี ดังตัวอย่างนาถีในเรื่อง มูทราภักษ ซึ่งประกอบกัวยคำสนทนาของพระอุมาและพระเวโร อันมีลักษณะกวาน พระเวโรทรงตอบกัถา

° Kālidāsa, Vikramorvesīyam, edited by C.R. Devadhar, 3d ed. (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972), Notes p. 1.

๒ Kālidāsa, Abhijnānasākultaleṃ, Notes p. 252.

ของพระอุมาไม่ตรงประเด็น^๑ เป็นการสะท้อนให้เห็นแนวเรื่องที่เป็นนโยบายการเมืองซึ่งเต็มไปด้วยความมีเลศนัย

๓. น่านที่ที่มีนัยบ่งถึงเหตุการณ์ หรือเนื้อหาบางตอนของเรื่อง

กวีจะสรรเสริญเทพเจ้าด้วยคำบรรยายเป็นนัยที่สะท้อนถึงเหตุการณ์บางตอนของตัวละครในเรื่อง ดังเช่นบทนาถที่ของเรื่องเวณีสัมหาร^๒ คือ คำว่า "...อันฝั่งทั้งหลาย...แม่ว่าจะถูกกักกัน (nisiddhair apy...madhukarāih) ในฉันทบทที่ ๑ บ่งถึง ทูรโยชน์และคนอื่นๆ ผู้ปฏิเสธคำแนะนำของภีมะและวิหุร ยืนหยัดที่จะประพาศิเลวร้ายต่อไป ส่วนคำว่า "...ของพระจันทร์..." (Indos...) บ่งถึงคำแนะนำของพระกฤษณะ ครั้งแรกของฉันทบทที่ ๒ บ่งถึงความโกรธของเทราปตี และครั้งหลังของฉันทบทที่ ๒ บ่งถึงความเอาอกเอาใจของภีมะที่มีต่อเทราปตี^๓

ข. บทนาถที่ชนิกศุทธา นานที่ชนิกศุทธาซึ่งมีข้อความที่เป็นคำนำมัสการ คำอำนวยการ และคำที่ถือกันว่าเป็นมงคล ปรากฏอยู่โดยไม่มีนัยของคำหรือข้อความใด เกี่ยวพันกับเรื่องละคร นานที่ชนิดนี้มีอยู่ในนานที่ของบทละคร ๔ เรื่อง

^๑ Visākha-Datta, Mudrārākshasa, Notes, p. 1

^๒ Bhatta-Nārāyana, Venīsamhāranāṭakam, Notes Act 1, pp.1-3.

^๓ คุุภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เกมนัน, หน้า ๖๘.

๑. นานทีในเรื่อง อุกตรจรีต (๑.๑) มีคำกล่าวว่ามีศการบูรพา-
จารย์เพียงสั้น ๆ^๑

๒. นานทีในเรื่อง มหาวิจรีต กล่าวว่ามีศการพระนารายณ์^๒

๓. นานทีในเรื่อง มหานาฏกะ มีทั้งคำกล่าวว่ามีศการและคำ
อำนวยพร คือ กล่าวว่ามีศการ พระวิมลและพระราม ในฉันทบทที่ ๑, ๔, ๕, ๖,
๗^๓ และมีคำอำนวยพรแก่ผู้ละกรซึ่งกวีใช้คำว่า ท่านทั้งหลาย^๔ (vas) ในฉันท
บทที่ ๒, ๘, ๙, ๑๘ และถวายพระพรแด่พระราม ในฉันทบทที่ ๓^๕

๔. นานทีมีคำกล่าวถึงสิ่งที่เป็นมงคล คือ หอยสังข์ พระจันทร์
ดอกบัว จักรวาล และดอกบัวที่บ้านในเวลากลางคืน (ไกรเว) ดังที่กล่าวไว้ใน
บทที่ ๒ นั้น นานทีในบทละครเรื่อง ประสัณราชวะ^๖ มีคำที่เป็นมงคลอยู่ถึง
๓ อย่าง คือ หอยสังข์ ปรากฏในฉันทบทที่ ๒ (๑.๒ a) พระจันทร์ปรากฏในฉันท
บทที่ ๒ (๑.๒ b) และฉันทบทที่ ๓ (๑.๓ b) ดอกบัวปรากฏในฉันทบทที่ ๑
(๑.๑ b) และบทที่ ๒ (๑.๓ d)^๗

^๑ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๓.

^๒ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๓.

^๓ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๕๐ - ๑๕๒.

^๔ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๕๐ - ๑๕๒.

^๕ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๕๐ - ๑๕๒.

^๖ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๓.

^๗ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๕๓.

ค. น่านที่ที่เป็นชนิดนิตี ดังโลกกล่าวแล้ว ในบทที่ ๒ ว่า ผู้เขียน กาวเขนทุประกาศะให้ความเห็นเห็นว่า น่านที่ที่กล่าวถึง พระจันทร์หรือพระอาทิตย์ โดยตรงหรือโดยอ้อมก็ตาม ให้ถือว่าเป็นชนิด "นิตี" ส่วนแบบอื่น ๆ นอกจากนี้ เป็นชนิดกุศุทธาทังหมก ผู้วิจัยพบว่า น่านที่ที่มีค่ากล่าวถึงพระจันทร์และพระอาทิตย์ ปรากฏอยู่ในบทละคร ๑๖ เรื่อง ดังนี้

๑. น่านที่ที่กล่าวถึงพระจันทร์โดยตรง ตามรูปศัพท์ปรากฏในเรื่อง รัตนาวลี (๑.๘) ในข้อความว่า "...ขอให้พระเจ้าแผ่นดินจงตั้ง พระจันทร์ ผู้มี พระศรีระงดงามเพียงดัง ดวงจันทร์"

เรื่อง ปริยทรรกิกา (๑.๑) ในข้อความว่า "...แต่แสงจันทร์ทำให้ พระเนตรทั้งสองมีความปรีดา..."^๑

เรื่อง ปริยทรรกิกา (๑.๑ c) ในข้อความว่า "...คือพระนขาพระบาท อันเหมือนพระจันทร์..."^๒

เรื่อง มาลคีมัชวะ (๑.๒) ในข้อความว่า "...เสี้ยวพระจันทร์ที่ถูก หลงผิด..."^๓

น่านที่ในเรื่อง มุทรารากษส (๑.๑) ในข้อความว่า "...ไม่ใช่พระจันทร์... และถ้าไม่ใช่พระจันทร์..."^๔

^๑ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๐.

^๒ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๑.

^๓ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๑.

^๔ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๓ - ๑๔๔.

^๕ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๔ - ๑๔๕.

น่านทีในเรื่อ เวณีสัมหาระ (๑.๑ a) ในช้อความว่า "...ประจุ
มีแสงจันทร์แฝงอยู่ภายใน..."^๑

น่านทีในเรื่อ มหานาฏกะ (๑.๗) ในช้อความว่า "...ข้าแต่พระศรี-
รามจันทร์ ปัทมจันทร์ พระจันทร์ ในหมู่ผู้มีเกียรติขจรชวาย รัชนิจรในหมู่พระจันทร์
ผู้มีพระพักตร์เบิกบาน พระจันทร์แห่งความยินดี พระจันทร์ของสมุทรแห่งรวงศ์
พระจันทร์แห่งคอกบัว คือหทัยของนางสีดา..."^๒

น่านทีในเรื่อ ประสันนราษวะ (๑.๓) ในช้อความว่า "...พระผู้มี
พระพักตร์งามสกลประจุพระจันทร์..."^๓

๒. น่านทีที่กล่าวถึงพระจันทร์โดยอ้อม กวีกล่าวถึงพระจันทร์ในบทน่านที
โดยอ้อมมีปรากฏในน่านทีในบทละครต่อไปนี้คือ

น่านทีในเรื่อ อภิษยานตฤณดล (๑.๑) "...สิ่งทั้งสองที่กำหนดเวลา
..."^๔ หมายถึง พระจันทร์ และ พระอาทิตย์ ซึ่งเป็นเครื่องแสดงเวลากลางคืนและ
กลางวัน

น่านทีในเรื่อ รัตนาวลี (๑.๔) "...ผู้เป็นใหญ่ในหมู่ดาว..."^๕
หมายถึง พระจันทร์

^๑ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๖.

^๒ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๕๑ - ๑๕๖.

^๓ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๕๓.

^๔ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๗.

^๕ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๐.

นันทินีในเรื่อง มุตรารากษส (๑.๑) "...ผู้มีส่วนของกระต่าย..."^๑
หมายถึง พระจันทร์ มีรูปกระต่ายอยู่ในวงข้างในส่วนนี้

นันทินีในเรื่อง วิหะกาศัญชีกา (๑.๑) "...พระผู้เป็นที่รักของ
กาวโรทิส..."^๒ หมายถึง พระจันทร์ ซึ่งเป็นที่รักของกาวโรทิส^๓

นันทินีในเรื่อง จันเทเกาทิกา (๑.๒) "...แห่งผู้มีกระต่าย..."^๔
หมายถึง พระจันทร์ มีรูปกระต่ายอยู่ภายใน

ผู้วิจัยเห็นว่า นันทินีในบทละครทั้ง ๑๒ เรื่องนี้ ไม่ว่าจะจัดเข้าในนันทินี
วงโลก จะมีคำสรรเสริญยกย่องเทพเจ้า หรือผู้ที่ถึงเคารพบูชาปรากฏอยู่ด้วยทุกเรื่อง
โดยเฉพาะอย่างยิ่งก้านวยพร ทั้งนี้เพื่อความศักดิ์สิทธิ์ในพรที่ขอให้แก่ผู้รับทั้งหลาย

เทพเจ้าในบทนันทินี

เพราะเหตุที่นันทินีเป็นบทนมัสการสรรเสริญเทพเจ้าและขอพรให้แก่ผู้ชมละคร
กึ่งกวีแล้ว ในบทที่ ๒ ฉะนั้น เนื้อหาจึงไม่มีอะไรมากไปกว่าคำสรรเสริญเทพเจ้า
และปฐมนิยบุคคลให้สูงส่งเท่าที่วาทศิลป์และกลวิธีการประพันธ์ของกวีแต่ละท่านจะมี เพื่อ
ความศักดิ์สิทธิ์แห่งคำพรที่ขอ เทพเจ้าและปฐมนิยบุคคลที่กวีสรรเสริญและอ้างถึงใน
นาทียของบทละคร ๑๒ เรื่อง คือ พระกิวะ พระวิษณุ พระราม พระปารวตี

^๑ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๔.

^๒John Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology
and Religion, Geography, History and Literature, 5th ed.

(London : Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., 1913), p. 269.

^๓ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๔.

^๔ดูภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๕.

พระคณิศร พระกามเทพ ส่วนปุณนิยบุคคล คือ พระพุทธเจ้า และบูรพาจารย์

ผู้วิจัยพบว่าวิถีพระนามหรือข้อความแสดงลักษณะเฉพาะของปางเทพเจ้า และปุณนิยบุคคลที่กล่าวสรรเสริญหลายอย่างต่าง ๆ กันในนันทิ อีกประการหนึ่ง กวีชอบสรรเสริญพฤติกรรมของเทพเจ้าเพื่อให้ได้รับการคุ้มครอง แทนที่จะกล่าวขอพรจากเทพเจ้าอย่างตรงไปตรงมา ผู้วิจัยจะได้นำกล่าวถึงทั้งพระนามและลักษณะเฉพาะ ตลอดจนพฤติกรรมของเทพเจ้าที่ปรากฏในนันทิของละคร ๑๖ เรื่อง ดังนี้

๑. พระทิวะ

๑.๑ พระนามของพระทิวะที่ปรากฏในนันทิ

ทิวะ^๑ กัมภ^๒ อิศวร^๓ อีสระ^๔ หรือ วิภ^๕ ภูเศษะ^๖

^๑ดูในนันทิเรื่อง รัตนาวลี ๑.๓ ๒, ปรียทรรตिका ๑.๒ และจัดทเถกา-
ศิกา ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๕๐, ๑๕๑, ๑๕๕.

^๒ดูในนันทิเรื่อง มฤจนุกฎีกา ๑.๑, รัตนาวลี ๑.๑, จัดทเถกาศิกา ๑.๑,
๑.๓ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๕, ๑๓๕, ๑๕๕.

^๓ดูในนันทิเรื่อง วิกรโฆราวตี ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๓๖.

^๔ดูในนันทิเรื่อง อภิษยานศกุนตลา ๑.๑, มาลวิกาคณิศร ๑.๑ ของ
วิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๗, ๑๓๘.

^๕ดูในนันทิเรื่อง รัตนาวลี ๑.๒, ปรียทรรตिका ๑.๑ ที่ภาคผนวกของ
วิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๕ - ๑๕๑.

^๖ดูในนันทิเรื่อง มุทรรารากษส ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๕ - ๑๕๕.

^๗ดูในนันทิเรื่อง มาลคีมารวะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๕.

๑.๒ ลักษณะเฉพาะของพระศิวะที่กล่าวถึงในนानที

นักพรตชูรชฎี^๑ (ahurjatih) พระศิวะมีพระเมาลีที่มีพระจันทร์เสี้ยวและพวงกระโหลกเป็นมาลัยประดับเคียง อีกทั้งมีพวงมาลัยงูพันเป็นวงเหมือนเถาวัลย์^๒ พระศิวะทรงทูนแม่พระคงคาไว้^๓ (gaṅgām dadhane hare), มีพระเนตรร้ายกาจ^๔ (virūpākṣa) ซึ่งหมายถึงพระเนตรที่ ๓ บนพระนลาศ มีพระเนตร ๓ ดวง^๕ (locanatraya) มีพระคอสีค่า^๖ (kṛṣṇakanṭha, nīlakanṭha) มีพระชาณูทั้งสองประดับด้วยงูที่พันกระหวัดแน่น ๒ รอบ ในท่านั่ง

^๑ดูในนานทีเรื่อง เวนีสัมหาระ ๑.๓ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๗.

^๒ดูในนานทีเรื่อง มาลาคีมารวะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๓.

^๓ดูในนานทีเรื่อง ปรียทรรกิกา ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๐.

^๔ดูในนานทีเรื่อง วิทศาลกัญชีกา ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๘.

^๕ดูในนานทีเรื่อง รัตนาวลี ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๘.

^๖ดูในนานทีเรื่อง รัตนาวลี ๑.๓ และ มฤจฉกฏีกา ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๐, ๑๓๘

ชักสมาธิบรรยงก์^๑ (paryāṅka granthi bandhadvigunitabhiyagasleṣa-
 samvītajānor) มีพระผู้มีทังส์ตัวเป็นเครื่องทรง^๒ (kṛttivāsaḥ) มีพระสรวิระ
 ร่วมกับนางที่รัก^๓ (kāntāsammisradeho) เป็นเทพเจ้ายูนิค^๔ (sthānuḥ)
 พระผู้ถูกขานพระนามในเวทาคะหังหลายว่าเป็นเอกบุรุษ^๕ (vedāntesu yam
 ahur eka puruṣam) พระผู้ถูกปรารภนาโมกษะผู้กวควบคุมลปราชเป็นคณแสวงหา^๖
 (mumuksubhir niyamitaprāṇādibhir mṛgyate) พระผู้ถึงพร้อมควารูป
 ทังแปล^๗ (prapannas tanubhir...astabhir...) พระผู้ดำรงอยู่ในเอก
 ไอควารย^๘ (ekāisvare sthito...)

^๑ดูในนทานที่เรื่อง มฤจณภิกขา ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๓๘.

^๒ดูในนทานที่เรื่อง มาลวิกากนนิมิตร ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๓๘.

^๓ดูในนทานที่เรื่อง มาลวิกากนนิมิตร ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๓๘.

^๔ดูในนทานที่เรื่อง วิกโรมรวิกิ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๓๖.

^๕ดูในนทานที่เรื่อง วิกโรมรวิกิ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๓๖.

^๖ดูในนทานที่เรื่อง วิกโรมรวิกิ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๓๖.

^๗ดูในนทานที่เรื่อง อภิชยานกฤนคลา ๑.๑, มาลวิกากนนิมิตร ๑.๑ ที่ภาคผนวก
 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๗.

^๘ดูในนทานที่เรื่อง มาลวิกากนนิมิตร ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๓๘.

๑.๓ พฤติกรรมของพระกวีที่กล่าวถึงในนานที คือ

ตอนบำเพ็ญงานสมาธิของพระกวี^๑

ตอนเฝ้าลาญพระกามเทพถวายพระเนตรที่ ^๒

ตอนพรรณนากวядความพอใจ ถึงการทำลายบัญญัติของพระทัชชะ
ให้พระเทวีพัง^๓

ตอนกริ้วท้าวทศกัณฐ์ที่ล่วงล้ำเข้าไปในเขตสวน ซึ่งหวงห้าม
ในขณะที่ทรงพระสำราญอยู่กับพระนางปารวตี^๔

ตอนที่ทรงไขพระเมาศีอุกกันสายน้ำคงคาจากสวรรค์ไม่ให้ไหล
กระโจนลงแรงจนเกินไป^๕

ตอนที่ทรงพ้อนรำ^๖

^๑ดูในนานทีเรื่อง มฤจฉกฏิกา ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้
หน้า ๑๓๘.

^๒ดูในนานทีเรื่อง จัณฑเกาศิกา ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๘.

^๓ดูในนานทีเรื่อง จัณฑเกาศิกา ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,

^๔ดูในนานทีเรื่อง ปรียทรรศิกา ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๑.

^๕ดูในนานทีเรื่อง มาลคีมาธวะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๓.

^๖ดูในนานทีเรื่อง มาลคีมาธวะ ๑.๑ มุทรรากษส ๑.๒, จัณฑเกาศิกา
๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๓, ๑๔๕, ๑๔๘.

ตอนคริสต์ประชกพระนางปารวตีที่กำลังกริ้วพระองค์^๑
 ตอนทรงตอบพระปูลจนาของพระนางปารวตีเรื่องแม่พระคงคา^๒
 ตอนทรงเนาเมืองมยะ^๓

๒. พระวิษณุ

๒.๑ พระนามของพระวิษณุที่ปรากฏในนทานที่ คือ

พระวิษณุ^๔ พระตรี^๕

๒.๒ ลักษณะเฉพาะของพระวิษณุที่กล่าวในนทานที่ คือ

มีพระพักตร์คูกอกบัว^๖ (kamalānana)

^๑ดูในนทานที่เรื่อง จัณฑเกาศิกา ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๕๐.

^๒ดูในนทานที่เรื่อง มุทรรากษส ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๔๕.

^๓ดูในนทานที่เรื่อง เวณีสัมหาระ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๔๗.

^๔ดูในนทานที่เรื่อง เวณีสัมหาระ ๑.๓, มหานาฏกะ ๑.๒ ที่ภาคผนวก
 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๗, ๑๕๐.

^๕ดูในนทานที่เรื่อง เวณีสัมหาระ ๑.๑ และ ประสันนราฆวะ ๑.๓ ที่ภาคผนวก
 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๖, ๑๕๓.

^๖ดูในนทานที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๔ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๕๑.

มีพระพักตร์งามสกลใสดุจพระจันทร์^๑ (mukhendudyutih)

มีพระหัตถ์ทั้ง ๔^๒ (catvārah pāṇayah)

มีพระหัตถ์ทั้งงามเพียงดังคอกบัวตูมสีแดงสด^๓

(sonasarojakorakarucas...pāṇayah)

มีนิ้วพระหัตถ์สีแดงเรียงเป็นลำดับเหมือนหน่อปาริชาติ^๔

(vidrumalātāraktāngulisrenyah...)

มีพระกายสีคล้ำเหมือนเมฆ^๕ (nīrada nīlagātram)

พระฉูทรงธนู^๖ (dhanudharam), (śarṅginas)

^๑ดูในนานที่เรื่อง ประสันนราชวะ ๑.๓ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๓.

^๒ดูในนานที่เรื่อง ประสันนราชวะ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๓.

^๓ดูในนานที่เรื่อง ประสันนราชวะ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๓.

^๔ดูในนานที่เรื่อง ประสันนราชวะ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๓.

^๕ดูในนานที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๔ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑.

^๖ดูในนานที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๔ และ ประสันนราชวะ ๑.๑ ที่ภาคผนวก
ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑, ๑๕๓.

มีดอกบัวที่พระนาภี^๑ (nābhīpadma...)

เทพเจ้าแห่งจักรวาล^๒ (viśvesah...)

พระผู้เป็นศรัทธากับพญากงส์^๓ (kamsadvis...)

เทพเจ้าผู้ผูกพันกับบริวาร คือ กุณฑิงสาม^๔

(trigunasacivatām)

พระผู้ไม่ทรงถูก (ทำให้) เกิด^๕ (พระผู้เป็นเอง) (ajah)

^๑ดูในนันทิเรื่อง ประสันนราชวะ ๑.๓ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้
หน้า ๑๕๓.

^๒เทพเจ้าแห่งจักรวาล (viśveśo) ในบทละครเรื่องนี้ ผู้วิจัยเข้าใจว่า
หมายถึงพระวิษณุ เพราะเนื้อเรื่องของบทละครเรื่องนี้เป็นเรื่องของรามายณะ และ
อีกประการหนึ่ง ในวิษณุปุราณะ และมหาภารตะ กล่าวว่า พระวิษณุเป็นเทพเจ้าผู้มี
ความศักดิ์สิทธิ์สูงสุด เป็นเทพเจ้าผู้สร้าง รักษา และทำลาย เช่นเดียวกับพระศิวะ

ดู The Viṣṇu purāna Vol. I. Translated by H.H. Wilson
(London : Trubner & Co., 1865), pp. 13 - 14.

อนึ่ง พระวิษณุถูกขนานพระนามว่า "นารายณ์" เพราะมีที่อาศัยอยู่ในน้ำ
(เกษียรสมุทร) ทรงอวตารลงมาในโลกถึง ๑๐ ปาง เช่น ปางที่ ๘ อวตารเป็นพระ
"กฤษณะ และปางที่ ๗ อวตารเป็น "พระราม"

ดู John Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology,
and Religion, Geography, History and Literature, pp. 360-361.

^๓ดูในนันทิเรื่อง เวนดีสัมหาระ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๗.

^๔ดูในนันทิเรื่อง มหานาฏกะ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐.

^๕ดูในนันทิเรื่อง มหานาฏกะ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐.

ทรงเป็นผู้จัดการ สร้าง รักษา และทำลาย ของจักรวาล
 มาตั้งแต่เกาก่อน ตามความปรารถนาของพระองค์ตามกาลเวลา^๑ (yo^๑
 valambyānu vāram visvapracīna sṛṣṭisthitivilayam...
 svechayā nirmimīte)

ความยิ่งใหญ่ของพระองค์นั้น บุคคลก้าวเข้าไปดูแล้วจะมีอำนาจ
 เป็นผู้ขามพันโลก^๒ (yasyeyattām atītya prabhavati mahimā
 kopilokavyatītastyakto...)

พระผู้ที่แม่จะปราศจากพระเนตรเป็นต้น แต่ก็ทรงจักเจนในการ
 ทำงาน เช่น การตรวจสอบ เป็นต้น^๓ (...caksurādyāirapi nipunatamas
 vīksanādi kriyāsu)

เทพเจ้าผู้เป็นต้นกัศปฤกษ์ของเทวคาทั้งหลาย^๔
 (surakalpavṛksam...)

เทพเจ้าผู้ดำรงอยู่ มีอยู่เป็นนิตย์^๕ (svasthāyadevāya
 nityāya)

^๑ดูในนันทที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๕๐.

^๒ดูในนันทที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๕๐.

^๓ดูในนันทที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๕๐.

^๔ดูในนันทที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๔ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๕๑.

^๕ดูในนันทที่เรื่อง มหาวิวิจริต ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๕๐.

พระผู้ปราศจากบาป ผู้แบ่งภาคลงมาโดยเสียสละแล้ว
(tyaktakramavibhāgāya)

พระผู้เป็นประทีปแห่งความรู้^๒ (cāitanyajyotis)
พระผู้มีชัยแก่มูรธาษฏ^๓ (murajit)

๒.๓ พฤติกรรมของพระวิษณุที่กวีกล่าวถึงในนันทิ

กวีกล่าวขอพรจากพฤติกรรมของพระวิษณุ (ปางอวตารลงมา
เป็นพระกฤษณะ) ซึ่งทรงเอาพระทัยนางราชา ด้วยการเสด็จตามไปง้อที่หาดทราย
ฝั่งน้ำยมุนา^๔

บรรยายถึงพระวิษณุทรงจารีกรุกุ่มคำที่เป็นมงคล ลงบนพระนลาฏ
และพระบาทของพระพรหม ในขณะที่ทรงจารีกรูปมกริบบนพระดินและพระปรารภทั้งคู่
ของพระนางลักษมี^๕

^๑ ฎุในนันทิเรื่อง มหาวีรจริต ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๓.

^๒ ฎุในนันทิเรื่อง มหาวีรจริต ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๓.

^๓ ฎุในนันทิเรื่อง ประสันนราษวะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๓.

^๔ ฎุในนันทิเรื่อง เวณีสัมหาระ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๖ - ๑๔๗.

^๕ ฎุในนันทิเรื่อง ประสันนราษวะ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๓.

ทรงเข้าสังขเสียงไฟเราะ^๑
 กล่าวถึงพระวิษณุทรงพิงกำสรว เสริฐจากพระโอรสุ
 ของพระพรหมผู้ประทับอยู่ในคอกบัวที่บุคขึ้นจากพระนาภีของพระองค์เอง^๒

๓. พระราม

๓.๑ พระนามของพระรามที่ปรากฏในนันทิ

พระนามของพระรามปรากฏในนันทิเรื่องเดียวกันเท่านั้นคือ
 นันทิเรื่อง มหานาฏกะ ซึ่งมีดังนี้คือ

พระราม^๓ พระศิวรามจันทร์ และปัทมจันทร์^๔

๓.๒ ลักษณะเฉพาะสถานภาพและบุคลิกภาพของพระรามที่กล่าว
สรว เสริฐในนันทิ คือ

^๑ดูในนันทิเรื่อง ประสันนราชวะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๕๓.

^๒ดูในนันทิเรื่อง ประสันนราชวะ ๑.๓ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๕๓.

^๓ดูในนันทิเรื่อง มหานาฏกะ ๑.๓, ๑.๕, ๑.๖, ๑.๘, ๑.๑๐ ที่ภาคผนวก
 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๕๐ - ๑๕๖.

^๔ดูในนันทิเรื่อง มหานาฏกะ ๑.๗ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๕๖.

พระผู้มีคางพระเนตรดุจดังดอกบัวปุดจริก^๑

(pundarikākṣah)

พระผู้มีพระกายสีคล้ำ^๒ (syāmalam)

มีพระกรทั้งสองเป็นประจักษ์เดาญ ในกาเริ่มบุชาญของ
สาธุชน ตามข้อกำหนดแห่งการกุมกรองโลก^๓ (lokatrāṇavidhānasādhusavana-
prārambhayūpāu bhujāu)

มีพระกรที่มีรอยกลดด้วยมีสีแสดเข้มของพญาฝรันจากพระถันที่งาม
ดุจดังหมอของพระนางคีคา^๔ (vāidehīkucakumbhakuṅkumaraja sāndrārūpān-
kāṅkitāu...)

พระผู้เป็นกิลกแห่งรชวงศ์^๕ (raghuvamsatilakah)

พระผู้ทรงเป็นผู้สืบเชื้อสายแห่งทวารผู้^๖ (rāghavam)

^๑ดูในนาคที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๓ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑.

^๒ดูในนาคที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๕ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๑.

^๓ดูในนาคที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๕ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๒.

^๔ดูในนาคที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๕ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๒.

^๕ดูในนาคที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๓ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑.

^๖ดูในนาคที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๕ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๑.

พระผู้สืบเชื้อสายของกาคูกตณะ^๑ (kākutsthā)

พระผู้เป็นโอรสของท้าวทศรถ^๒ (dāsārathā-tanayam)

พระผู้เพิ่มพูนความยินดีให้แก่พระนางเกาศัลยา^๓

(kāṣalyānandavardhano...)

พระผู้เป็นเขยราของพระลักษมณ์^๔ (lakṣmanapurvajam)

พระผู้เป็นพระสวามีของพระนางสีตา^๕ (sītāpatin)

พระนามของพระรามเป็นที่มาแห่งความรุ่งเรืองที่ขจัดบาปในกสิยุก
เป็นชีวิตของหมู่คนดี (kalyānānām nidānam kalimalamathanam jīvanam
sajjanānām) ... เป็นสะพานของผูปรารถนาความหลุดพ้น... (pātheyam
yan mumukṣoah...) ... เป็นเครื่องกรั่นกรองบรรดาอ้อยคำที่ประเสริฐและ
บริสุทธิของเหล่ากวี (kavivaravacasām pāvanam pāvanānām) เป็นเมล็ดพืช

---

^๑ ฎุในนันทิเรว็อง มหานาฏกะ ๑.๕ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑.

^๒ ฎุในนันทิเรว็อง มหานาฏกะ ๑.๕ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑.

^๓ ฎุในนันทิเรว็อง มหานาฏกะ ๑.๓ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐.

^๔ ฎุในนันทิเรว็อง มหานาฏกะ ๑.๕ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑.

^๕ ฎุในนันทิเรว็อง มหานาฏกะ ๑.๕ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑.

ของต้นไม้แห่งธรรม (bījam dharmadrūmasya...)

พระผู้เป็นประจักษ์พระจันทร์แห่งความยินดี^๒
vyānandacandra...)

พระผู้ทรงกอปรด้วยพระกรุณา ทรงเป็นขุมทรัพย์แห่งคุณ
ความดี เป็นที่รักของพรหม^๓ ทรงเป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ผู้ทรงธรรม ผู้ทรงมี
ความดีเป็นคำมั่นสัญญา... เป็นเรือนร่างแห่งความสงบ เป็นที่ชื่นชอบของชาว
โลก^๔ (...karuṇāmayam guṇanidhim viprapriyam dharmikam...
rajendram satyasandham...sāntamūrttim...lokābhirāmaṃ)

๓.๓ พฤติกกรรมของพระรามที่กวักลาวถึงโนนนานที

ทรงทำลายล้างท้าวทศพักตร์^๕ ทรงหักพระศรของพระกิวะไก^๕

^๑ดูในนานทีเรื่อง มหานาฏกะ ๑.๘ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๖.

^๒ดูในนานทีเรื่อง มหานาฏกะ ๑.๗ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๖.

^๓ดูในนานทีเรื่อง มหานาฏกะ ๑.๕ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑.

^๔ดูในนานทีเรื่อง มหานาฏกะ ๑.๓ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐.

^๕ดูในนานทีเรื่อง มหานาฏกะ ๑.๑๐ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๖.

การเสด็จไปพำนักอยู่ในป่า^๑ การเป็นเพื่อนกับสุครีพและทรงให้ผูกสะพานข้าม
สมุทรไปยังเมืองลังกา เพื่อทำลายล้างท้าวทศกัณฐ์^๒ การที่ทรงละเอียดอ่อนาง
สีดา เพราะความเป็นใหญ่แห่งมวลชน^๓

๔. พระปารวดี

๔.๑ พระนามของพระปารวดีที่ปรากฏในนทานที่ คือ

พระอุมา^๔ พระเคารีย์^๕ ส่วนพระนามว่า ปารวดีนั้นไม่ปรากฏว่า
กวีใช้ในนทานที่เรื่องใดเลย

๔.๒ ลักษณะเฉพาะที่มีความหมายถึงพระปารวดีปรากฏในนทานที่ คือ

^๑ดูในนทานที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๑๐ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๒.

^๒ดูในนทานที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๑๐ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๒.

^๓ดูในนทานที่เรื่อง มหานาฏกะ ๑.๑๐ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๒.

^๔ดูในนทานที่เรื่อง ปรียทรรพิกา ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๑.

^๕ดูในนทานที่เรื่อง รัตนาวลี ๑.๒, ปรียทรรพิกา ๑.๑, จันทเกาศิกา ๑.๓
ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๗, ๑๔๑, ๑๕๐.

ชีกาแห่งขุนเขา^๑ (adrisutā, adritanayā)
 นางผู้เกิดจากภูเขากะ^๒ (Girijā), พระเทวี^๓ (devī)
 พระนางผู้มีพระเนตรงาม ผู้ทรงมีชัยเหนือพระศิวะ^๔

๔.๓ พฤติกรรมของพระปารวตีที่กวักกล่าวถึงในนันทิ

กวักกล่าวถึงพฤติกรรมของพระปารวตีเป็นการสรรเสริญ เพื่อขอพร
 ดังนี้ คือ

ตอนพระปารวตีทรงโยนกอบกอกไม้ไปที่พระเศียรของพระศิวะ ด้วย
 ความรู้สึกประหม่าอาย^๕

พระปารวตีทรงเผชิญพระพักตร์พระศิวะเป็นครั้งแรก และเกิดความ
 เขินอายหลายประการ^๖

^๑ดูในนันทิเรื่อง วิทศาลัญชีกา ๑.๓, รัตนาวลี ๑.๓/๒ ที่ภาคผนวก
 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๑๔๘, ๑๕๐.

^๒ดูในนันทิเรื่อง รัตนาวลี ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๓๙.

^๓ดูในนันทิเรื่อง รัตนาวลี ๑.๓/๒, มุทราภักษส ๑.๑, เวนีสัมหาระ ๑.๓
 จันทเกาศิกา ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๑๒๖, ๑๓๓, ๑๓๖, ๑๓๘.

^๔ดูในนันทิเรื่อง วิทศาลัญชีกา ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๔๘.

^๕ดูในนันทิเรื่อง รัตนาวลี ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๓๙.

^๖ดูในนันทิเรื่อง รัตนาวลี ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
 หน้า ๑๓๙.

พระปราวตีทรงเตรียมดวงสมบุไพรพิเศษป้องกันพญางู
โศกนาสา ทรงถ่อมผีสำหรับป้องกันพิษจากพระศอของพระกิวะ และเตรียมมนตร์
ป้องกันคณะภูต ผู้เป็นบริวารของพระสวามีในวันวิวิาท^๑

ความตื่นเต้นของพระปราวตีในวันพิธีวิวิาทกับพระกิวะ^๒
พระปราวตีทรงคัดพอพระกิวะเรื่องแม่พระคงคา^๓
พระปราวตีทรงคัดพอเรื่องพระกิวะทรงเนาผดลาญพระ
กามเทพด้วยพระเนตรที่ ๓^๔

๕. พระคเณศ

๕.๑ พระนามของพระคเณศที่ปรากฏในนันทิ กือ พระคเณศ^๕
ไวนายกะ^๖

^๑ดูในนันทิเรื่อง วิชิตกาลัญชิกา ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๘.

^๒ดูในนันทิเรื่อง รัตนาวดี ๑.๒, ปริยทรรพิกา ๑.๑ ที่ภาคผนวกของ
วิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๓๙, ๑๔๑.

^๓ดูในนันทิเรื่อง รัตนาวดี ๑.๓/๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๐.

^๔ดูในนันทิเรื่อง รัตนาวดี ๑.๓/๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๐.

^๕ดูในนันทิเรื่อง มหทานาฏกะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐.

^๖ดูในนันทิเรื่อง มาลคัมมาชวะ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๓.

๕.๒ ลักษณะเฉพาะของพระกณเฑาะว์ที่กล่าวถึงในนันทิ

ทรงเป็นผู้อยู่จัดอุปสรรค^๑ (vighnesa...)

ทรงมีพระเกียรเป็นช้าง ซึ่งผู้วิจัยสรุปความจากพฤติกรรม

ของพระกณเฑาะว์ในนันทิเรื่อง มาลตีมาธวะ ๑.๑ และมหานาฏกะ ๑.๒^๒

๕.๓ พฤติกรรมของพระกณเฑาะว์ที่วิพรรณนาไว้ในนันทิ

กล่าวถึงตอนพระกณเฑาะว์ (vāinayaka) สายสะบัดหน้าพร้อม
กับส่งเสียงร้อง เมื่อถูกวาสุกีพญางู ซึ่งเป็นสังวาลของพระกิวะเลื้อยเข้าไปในวง
ขณะทีพระกิวะทรงพ้อนรำ^๓

กล่าวถึงพระกณเฑาะว์ทรงไขปลายวงดูคนน้ำในทะเลทั้งหมด แล้วก็
พ่นไปทั่วทุกแห่ง^๔

๖. พระกามเทพ

๖.๑ พระนามของพระกามเทพที่กล่าวถึงในนันทิ คือ
อนงค์^๕

^๑ดูในนันทิเรื่อง มหานาฏกะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐.

^๒ดูในนันทิเรื่อง มาลตีมาธวะ ๑.๑, มหานาฏกะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของ
วิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๔๖, ๑๕๐.

^๓ดูในนันทิเรื่อง มาลตีมาธวะ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๓.

^๔ดูในนันทิเรื่อง มหานาฏกะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๕๐.

^๕ดูในนันทิเรื่อง วิชิตาลัญญูชีกา ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๘.

๖.๒ ลักษณะเฉพาะของพระกามเทพที่กล่าวถึงในนันทิ คือ .

พระผู้เกิดในใจ^๑ (manasijam)

พระผู้มีธงมกระเป็นเครื่องหมาย^๒ (makaradhvaja)

กุลคุรุ: ผู้สอน เรื่องการเล่นที่เกี่ยวกับความรักแก่หนุ่มสาว

ทั้งหลาย^๓ (kulagurur abalānām kelidīksāpradāne...)

พระผู้เป็นยอดมิตรของพระจันทร์^๔ (ผู้เป็นที่รักของโรหิตี)

(paramasuhṛdanaṅgo rohinīvallabhesya)

๖.๓ พฤติกรรมของพระกามเทพที่ปรากฏในนันทิ มีการกล่าวพากพิง
ถึงพฤติกรรมของกามเทพ คือ คอนนาวตบุโสพระพุทธรเจ้า^๕

^๑ดูในนันทิเรื่อง วิทศารัญชิกา ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๘.

^๒ดูในนันทิเรื่อง รัตนาวลี ๑.๓/๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๐.

^๓ดูในนันทิเรื่อง วิทศารัญชิกา ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๘.

^๔ดูในนันทิเรื่อง วิทศารัญชิกา ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๘.

^๕ดูในนันทิเรื่อง นาคานันทะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า ๑๔๒.

๓. พระนามของปุรณีย์บุคคลที่ปรากฏในนานที่ คือ พระพุทธเจ้า

ไม่มีกล่าวถึงพระพุทธเจ้าด้วยพระนามว่า พระพุทธเจ้า แต่มีกล่าวถึงลักษณะเฉพาะคือ "พระพุทธชิน"^๑ (Tuddho jinah) และพระมุนีผู้ยิ่งใหญ่^๒ (munindra) พระผู้ถึงพร้อมด้วยพระโพธิญาณ^๓ (dhyāyan bodhair avāpto...) พระองค์ทรงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว^๔ (na calita)

ส่วนพฤติกรรมของพระพุทธเจ้าในนานที่ กวีกล่าวถึงตอนที่พระพุทธเจ้ามัจฉามาร^๕

๔. บูรพาจารย์

นอกจากการสรรเสริญและบูชาเทพเจ้าแล้ว นานที่ของเรื่อง อุกตรจรีต ยังได้กล่าวสรรเสริญบูรพาจารย์ ซึ่งเป็นนานที่เรื่องเดียวกันเท่านั้นใน ๑๕ เรื่อง ที่ไม่ได้กล่าวสรรเสริญขอพรเทพเจ้าองค์ใดเลย กล่าวคือ "เราทั้งหลาย

^๑ดูในนานที่เรื่อง นากานันตะ ๑.๑ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๘๒.

^๒ดูในนานที่เรื่อง นากานันตะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๘๒.

^๓ดูในนานที่เรื่อง นากานันตะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๘๒.

^๔ดูในนานที่เรื่อง นากานันตะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๘๒.

^๕ดูในนานที่เรื่อง นากานันตะ ๑.๒ ที่ภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า ๑๘๒.

กล่าวกันว่ามีการแกมรพจารย์ทั้งหลาย เพื่อเราทั้งหลายได้อมความจำอันเป็น
เทวตาที่เป็นส่วนเสี้ยวของพรหมัน"

นอกจากเทพเจ้าที่ผู้วิจัยกล่าวมาทั้งหมดนี้ ยังมีเทพเจ้าบางองค์
ที่กล่าวกันว่าพวกพิงถึงในนานที่ตอนพรรณนาถึงพฤติกรรมของเทพเจ้าที่กล่าวสรรเสริญ
ด้วย คือ พระพรหม พระทักษะ พระกุมาร พระลักษมี และพระกงกา

พระพรหม ปรากฏในนานที่เรื่อง ปริยทรรพิกา ๑.๑ มหานาวฏะ
๑.๒ และในเรื่อง ประสันนราชวะ ๑.๑ ๑.๓

พระทักษะ ปรากฏในนานที่เรื่อง รัตนาวลี ๑.๓/๒

พระกุมาร (โอรสพระศิวะและพระนางปารวตี) ปรากฏในนานที่เรื่อง
ปริยทรรพิกา ๑.๒ มาลตีมาชวะ ๑.๑

พระลักษมี ปรากฏในนานที่เรื่อง เวณีสัมหาระ ๑.๒ มหานาวฏะ
๑.๔ และ ๑.๒ ประสันนราชวะ ๑.๑

พระกงกา ในเรื่อง รัตนาวลี ๑.๓/๑ ปริยทรรพิกา ๑.๑
มุทรารากษส ๑.๑

เทพเจ้าที่ปรากฏในบทนานที่ในบทละครทั้ง ๑๒ เรื่องนี้ จะเห็นได้ว่า
พระศิวะได้รับการสรรเสริญเป็นอันคืบหนึ่ง ซึ่งปรากฏในนานที่ของบทละครถึง
๑๐ เรื่อง คือ มัจจนฤคิยาของกู่ทรกะ, วิกโรโบรวลี, อภิฏยานตฤนตลา, และ
มาลวิกากนนิตรของกาลิทาส, รัตนาวลี, ปริยทรรพิกาของพระเจ้าศรีหรรษะ,
มาลตีมาชวะของภวภูติ, มุทรารากษสของวิภาชหัตตะ, เวณีสัมหาระของภักฏ-
นารายณะ, จันชเกาศิกวของเกษมิตวร นอกจากนี้ ยังมีการสรรเสริญคู่กันไปกับ
พระนางปารวตี ในเรื่อง รัตนาวลี, ปริยทรรพิกาอีกด้วย

รองลงมาคือพระวิษณุ ซึ่งปรากฏในนานที่ของบทละคร ๔ เรื่อง คือ
มหาวิรจิตของภวภูต, เวณีสัมหาระ ๑.๑, ๑.๒ ของภักฏนารายณะ,

มหานาฏกะของหนุมัต, และประสันนราชวะของชยเทวะ

ข. คำขอพรในบทนาถิ

เมื่อมีการสรรเสริญเทพเจ้าต่าง ๆ แล้ว ในที่สุดนาถิของ
บทละครทุกเรื่องจะต้องมีคำขอพร ซึ่งเป็นจุดประสงค์สำคัญอีกอันหนึ่ง ที่นอกเหนือ
จากการที่จะเอาใจเทพเจ้า เพื่อขจัดอุปสรรคที่อาจจะเกิดขึ้นในการแสดงละคร
คำขอพรนั้นส่วนมากจะใช้คำที่มีความหมายเหมือน ๆ กัน เช่น คำว่า ปาตุ (pātu)
ซึ่งเป็นคำกริยาเอกพจน์ หรือมีฉะนั้นก็ใช้คำว่า ปานตุ (pāntu) ซึ่งเป็นคำกริยา
พหูพจน์ แปลว่า ขอจงปกป้องหรือคุ้มครองป้องกัน

ค. ผู้ที่ไกรับพร

ผู้ที่ไกรับพร คือ ผู้ดูละคร และผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการแสดงละคร
ทุกคน ซึ่งกว่าส่วนใหญ่ใช้คำว่า ท่านทั้งหลาย มีนาถิบางบทใช้คำว่าท่าน ซึ่ง
หมายถึงคน ๆ เกี่ยว เช่น ใน ประสันนราชวะ ๑.๑

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย